

Univerzita Hradec Králové
Pedagogická fakulta
Katedra českého jazyka a literatury

Společensko-historický kontext psychologické prózy Jaroslava Havlíčka a Egona Hostovského

Bakalářská práce

Autor: Barbora Jarošová
Studijní program: B7507 Specializace v pedagogice (Bc. učitelství)
Studijní obor: Český jazyk a literatura se zaměřením na vzdělávání
Historie se zaměřením na vzdělávání
Vedoucí práce: PhDr. Nella Mlsová, Ph.D.
Oponent práce: Mgr. Jan Bílek, Ph.D.

Zadání bakalářské práce

Autor: Barbora Jarošová

Studium: P18P0244

Studijní program: B7507 Specializace v pedagogice

Studijní obor: Český jazyk a literatura se zaměřením na vzdělávání, Historie se zaměřením na vzdělávání

Název bakalářské práce: **Společensko-historický kontext psychologické prózy Jaroslava Havlíčka a Egona Hostovského**

Název bakalářské práce AJ: The sociohistorical context of psychological prose of Jaroslav Havlíček and Egon Hostovský

Cíl, metody, literatura, předpoklady:

Tématem bakalářské práce je zkoumání vlivu společensko-historického kontextu na vznik a vývoj psychologické prózy v 1. polovině 20. století se zaměřením na tvorbu Jaroslava Havlíčka a Egona Hostovského. Cílem této práce je zjistit, jakým způsobem společensko-historický kontext ovlivnil psychologickou prózu a jak se promítl v díle Jaroslava Havlíčka a Egona Hostovského. První část práce se zabývá vznikem psychologické prózy a jejím vývojem v 1. polovině 20. století. Druhá část je zaměřena na okolnosti vzniku vybraných děl Jaroslava Havlíčka a Egona Hostovského a analýzu těchto děl z hlediska promítnutí společensko-historického kontextu.

GINZBURGOVÁ, Lydia. *Psychologická próza*. Praha: Odeon, 1982. 443 s.

DVOŘÁK, Jan a MLSOVÁ, Nella, ed. *Hlavní téma: Psychologická próza: (sborník příspěvků z Laboratoře psychologické prózy, konané v Hradci Králové 21.-22. září 1993)*. Hradec Králové: Gaudeamus, 1994. 204 s. ISBN 80-7041-049-3.

PAPOUŠEK, Vladimír. *Žalmy z Petfieldu: Egon Hostovský; příběh spisovatele dvacátého století*. Praha: Akropolis, 2012. 229 s. ISBN 978-80-87481-91-2.

KAUTMAN, František. *Polarita našeho věku v díle Egona Hostovského*. Praha: Evropský kulturní klub, 1993. 139 s. ISBN 80-85212-24-2.

MLSOVÁ, Nella. *Člověk na rozhraní: (příspěvek k interpretaci prozaického díla Jaroslava Havlíčka)*. Hradec Králové: Gaudeamus, 2005. 204 s. ISBN 80-7041-175-9.

RUMLER, Josef. *Epik Jaroslav Havlíček*. Praha: Československý spisovatel, 1973. 301 s.

Garantující pracoviště: Katedra českého jazyka a literatury,
Pedagogická fakulta

Vedoucí práce: PhDr. Nella Mlsová, Ph.D.

Oponent: Mgr. Jan Bílek, Ph.D.

Datum zadání závěrečné práce: 21.11.2019

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem tuto bakalářskou práci vypracovala pod vedením vedoucí bakalářské práce samostatně a uvedla jsem všechny použité prameny a literaturu.

V Hradci Králové dne 20. 4. 2021

.....

Barbora Jarošová

Poděkování

Za vedení bakalářské práce, cenné rady, podněty, připomínky a vstřícnost děkuji paní PhDr. Nelle Mlsové, Ph.D.

Anotace

JAROŠOVÁ, Barbora. *Společensko-historický kontext psychologické prózy Jaroslava Havlíčka a Egona Hostovského*. Hradec Králové: Pedagogická fakulta Univerzity Hradec Králové, 2021. 53 s. Bakalářská práce.

Tématem bakalářské práce je zkoumání vlivu společensko-historického kontextu na vznik a vývoj psychologické prózy v 1. polovině 20. století a analýza projevů společensko-historického kontextu ve vybraných dílech Jaroslava Havlíčka a Egona Hostovského. Práce je dělena na 2 části. První část zkoumá společensko-historický kontext vzniku psychologické prózy a jejího vývoje, a to jak v obecné rovině, tak také konkrétně v českém prostředí. Druhá část je zaměřena na analýzu a interpretaci románu *Petrolejové lampy* Jaroslava Havlíčka a románu *Žhář* Egona Hostovského z hlediska zobrazení společensko-historického kontextu. Cílem této práce je zjistit, jakým způsobem společensko-historický kontext ovlivnil psychologickou prózu a jak se promítl do díla Jaroslava Havlíčka a Egona Hostovského. Závěr druhé části práce komparuje přístupy obou autorů k práci se společensko-historickým kontextem v daných dílech.

Klíčová slova: společensko-historický kontext, psychologická próza, Jaroslav Havlíček, Egon Hostovský

Annotation

JAROŠOVÁ, Barbora. *The sociohistorical context of psychological prose of Jaroslav Havlíček and Egon Hostovský*. Hradec Králové: Faculty of Education, University of Hradec Králové, 2021. 53 pp. Bachelor Degree Thesis.

The topic of this bachelor's thesis is the research of impact of sociohistorical context on development of psychological prose in the first half of the 20th century and analysis of displays of sociohistorical context in selected titles by Jaroslav Havlíček and Egon Hostovský. The paper is divided into two parts. The first part researches sociohistorical context of the origin of psychological prose and its development in general and also specifically in the czech setting. The second part is focused on analysis and interpretation of the novel *Petrolejové lampy* by Jaroslav Havlíček and the novel *Žhář* by Egon Hostovský from the viewpoint of sociohistorical context. The aim of this paper is to find out, how the sociohistorical context affected psychological prose and how it reflected itself in the works of Jaroslav Havlíček and Egon Hostovský. The conclusion of the second part compares the approach of both authors to work with sociohistorical context in the selected titles.

Keywords: sociohistorical context, psychological prose, Jaroslav Havlíček, Egon Hostovský

Obsah

1 Úvod.....	8
2 Vznik a vývoj psychologické prózy.....	10
2.1 Obecná charakteristika psychologické prózy.....	10
2.2 Vznik psychologické prózy ve společensko-historickém kontextu	11
2.3 Vývoj psychologické prózy ve společensko-historickém kontextu	18
2.4 Vývoj psychologické prózy v českém prostředí	23
2.4.1 Období od 90. let 19. století do počátku 1. světové války.....	23
2.4.2 První světová válka až počátek 20. let 20. století.....	24
2.4.3 Meziválečné období (20. a 30. léta 20. století).....	25
2.4.4 Období před 2. světovou válkou a protektorát Čechy a Morava	27
3 Společensko-historický kontext v dílech Jaroslava Havlíčka a Egona Hostovského	30
3.1 Jaroslav Havlíček	30
3.1.1 <i>Petrolejové lampy</i>	31
3.1.2 Společensko-historický kontext v díle <i>Petrolejové lampy</i>	33
3.2 Egon Hostovský	40
3.2.1 <i>Žhář</i>	41
3.2.2 Společensko-historický kontext v díle <i>Žhář</i>	43
3.3 Komparace práce se společensko-historickým kontextem	47
4 Závěr	49
5 Seznam použité literatury a zdrojů	50
5.1 Primární literatura	50
5.2 Sekundární literatura	50
5.3 Internetové zdroje.....	53

1 Úvod

Téma bakalářské práce bylo zvoleno s ohledem na můj zájem o žánr psychologické prózy. Zároveň mě druhý studovaný obor – historie – vedl k zamyšlení nad tím, jak se tento žánr rozvíjel ve společensko-historickém kontextu.

Práce je dělena na dvě hlavní části. První část zkoumá vliv společensko-historického kontextu na vznik a vývoj psychologické prózy s detailnějším zaměřením na vývoj psychologické prózy v českém prostředí. Kapitola věnující se české psychologické próze je omezena na časový úsek od 90. let 19. století (jelikož do této doby jsou dle Dobravy Moldanové řazeny kořeny psychologické prózy v naší literatuře¹) do druhé poloviny 40. let 20. století (kam Moldanová řadí konec období největšího rozkvětu tohoto žánru²).

Vedle pojmu psychologická próza se v práci operuje i s pojmem psychologická literatura, který je chápán totožně. Případně je dále konkretizován, zejména s ohledem na pojednávané texty, na psychologický román.

Druhá část práce se soustředí na projevy společensko-historického kontextu v románech *Petrolejové lampy* (1935, 1944) Jaroslava Havlíčka a *Žhář* (1935) Egona Hostovského. Tito dva literáři byli zvoleni, jelikož jsou považováni za jedny z nejvýraznějších autorů české psychologické prózy, přestože je styl jejich tvorby značně odlišný. Podle Dobravy Moldanové stojí Havlíčkova tvorba na pomezí mezi romány psychologickými a společenskými, zatímco díla Hostovského řeší tematiku osamělosti jedince, který je stavěn mimo společnost.³ Za společný rys těchto dvou autorů lze považovat generační blízkost, ačkoli je mezi nimi znatelný posun, například s ohledem na účast v první světové válce – Havlíček byl povolán na frontu, ale Hostovskému bylo v době začátku války 6 let. Dále také oba pocházeli z maloměsta a zkušenost s tímto prostředím reflektovali ve svých dílech. Romány, které jsou v bakalářské práci rozebírány – *Žhář* a první vydání *Petrolejových lamp* – byly uveřejněny v roce 1935.

Bakalářská práce si klade za cíl zmapovat okolnosti vzniku a vývoje psychologické prózy v českém prostředí na společensko-historickém pozadí. Dalším

¹ MOLDANOVÁ, Dobrava. Psychologický román. In: *Poetika české meziválečné literatury*. Praha: Československý spisovatel, 1987. s. 213–234. ISBN 22-146-87, s. 213–214.

² Tamtéž, s. 214, 232.

³ Tamtéž, s. 223.

cílem je analýza projevů společensko-historického kontextu v románu *Petrolejové lampy* Jaroslava Havlíčka a v románu *Žhář* Egona Hostovského.

Z hlediska metodologie předcházela tvorbě práce heuristika odborné literatury zaměřující se na psychologickou prózu. Ve druhé části je využito metody analýzy a interpretace, a to konkrétně při zkoumání projevů společensko-historického kontextu v jednotlivých dílech. V závěrečné části jsou komparovány přístupy Havlíčka a Hostovského k zobrazování projevů společensko-historického kontextu.

Hlavní oporou pro psaní první části bakalářské práce byl příspěvek *Psychologický román* Dobravy Moldanové ve sborníku *Poetika české meziválečné prózy*⁴, doslov Vladimíra Svatoně ke knize *Psychologická próza* Lydie Ginzburgové⁵ a heslo *Psychologický román* v *Encyklopedii literárních žánrů*⁶. Jako klíčový zdroj informací o Jaroslavu Havlíčkovi a jeho tvorbě byly využity publikace *Epik Jaroslav Havlíček* Josefa Rumlera⁷, kapitola *Jilemnice* v díle Jaroslava Havlíčka, kterou zpracovala Marie Havlíčková a která je zahrnuta do díla *Jaroslav Havlíček: Neklidné srdce*⁸ a také internetová stránka jaroslavhavlicek.cz.⁹ V případě Egona Hostovského pak posloužilo především dílo Vladimíra Papouška *Egon Hostovský: Člověk v uzavřeném prostoru*¹⁰ a Františka Kautmana *Polarita našeho věku v díle Egona Hostovského*¹¹.

⁴ MOLDANOVÁ, Dobrava. *Psychologický román*. In: *Poetika české meziválečné literatury*. Praha: Československý spisovatel, 1987. s. 213–234. ISBN 22-146-87.

⁵ SVATOŇ, Vladimír. *Psychologická próza a vznik individualismu*. In: GINZBURGOVÁ, Lydie. *Psychologická próza*. Praha: Odeon, 1982, s. 401–418. ISBN 01-055-82.

⁶ MOCNÁ, Dagmar, 2004. *Psychologický román*. In: *Encyklopedie literárních žánrů*. Praha: Paseka, ISBN 80-7185-669-X.

⁷ RUMLER, Josef. *Epik Jaroslav Havlíček*. Praha: Československý spisovatel, 1973.

⁸ HAVLÍČKOVÁ, Marie. *Jilemnice* v díle Jaroslava Havlíčka. In: *Jaroslav Havlíček: Neklidné srdce*. Liberec: Odkazy, 2006. s. 61–140. ISBN 80-86807-27-4.

⁹ Život. *Jaroslav Havlíček.cz: A jeho Jilemnice* [online]. [cit. 2021-03-30]. Dostupné z: <http://www.jaroslavhavlicek.cz/zivot>.

¹⁰ PAPOUŠEK, Vladimír. *Egon Hostovský: Člověk v uzavřeném prostoru*. Jinočany: H & H, 1996. ISBN 80-86022-02-1.

¹¹ KAUTMAN, František. *Polarita našeho věku v díle Egona Hostovského*. Praha: Evropský kulturní klub, 1993. ISBN 80-85212-24-2.

2 Vznik a vývoj psychologické prózy

Tato kapitola se věnuje vzniku a vývoji psychologické prózy. Mapuje události, okolnosti a tendence, které vedly k jejímu formování a ovlivnění. Podkapitoly zkoumající vývoj psychologické prózy ve společensko-historickém kontextu si kvůli rozsahu problematiky nekladou za cíl uceleně zmapovat společensko-historické pozadí vývoje psychologické prózy, nýbrž pouze nastínit potenciální impulzy, které mohly vést k ovlivnění formování tohoto žánru. Zároveň jsou v těchto oddílech zdůrazňovány některé projevy společensko-historického kontextu, jež se nacházejí v rozebíraných dílech.

2.1 Obecná charakteristika psychologické prózy

Při vymezení znaků psychologické prózy se opíráme o definici psychologického románu. Psychologický román je v *Encyklopedii literárních žánrů* charakterizován jako „[...] románový typ, jehož tematickou dominantou jsou stavy a proměny lidského nitra.“¹² Jako hlavní znak psychologické prózy lze tedy uvést snahu o pochopení a popis vnitřního života postav, jejich myšlení, duševních stavů, pocitů a nálad.

V *Encyklopedii literárních žánrů* jsou dále uváděny typické znaky hrdiny psychologického románu. Patří k nim introverze, vybočování ze společnosti a nejednoznačnost. Postavy nezůstávají stejné po celou dobu děje, nýbrž se postupně vyvíjejí a mění své chování nebo uvažování. Často tedy nelze s jistotou určit, zda je daný literární hrdina pouze kladný nebo pouze záporný. Některá z postav může být zároveň samotným vypravěčem.¹³ Touto formou vyprávění příběhu autor dosáhne detailnějšího a autentičtějšího vyjádření myšlenkových pochodů a pocitů, které daný hrdina prožívá. Mocná dále zmiňuje, že o niterných stavech postavy se dozvídáme především díky vnitřním monologům a proudu vědomí.¹⁴

¹² MOCNÁ, Dagmar, 2004. Psychologický román. In: *Encyklopedie literárních žánrů*. Praha: Paseka. ISBN 80-7185-669-X, s. 554.

¹³ Taková forma řeči je označována jako ich-forma.

¹⁴ MOCNÁ, Dagmar, 2004. Psychologický román. In: *Encyklopedie literárních žánrů*. Praha: Paseka. ISBN 80-7185-669-X, s. 554–555.

Podstatnou roli v psychologickém románu hrají patologické jevy. *Encyklopedie literárních žánrů* uvádí, že takovým jevem může být: „[...] *porucha lidské identity, často způsobená duševní chorobou (ztráta paměti, rozdvojení osobnosti), psychické komplexy (méněcennost, autismus, homosexualita), negativismus (zvrácenost, zlo, mravní indolence)*, v širším smyslu pak *problémy komunikace a sebepoznání*.“¹⁵

Pro psychologickou literaturu je typická rovněž determinace neboli ovlivnění okolím, což je rys převzatý z naturalismu.

2.2 Vznik psychologické prózy ve společensko-historickém kontextu

Dagmar Mocná zmiňuje, že ke vzniku žánru psychologického románu došlo v 19. století. Do té doby se v literatuře objevovaly některé tendence, jež se pro utvoření tohoto žánru staly inspirací.¹⁶

Vladimír Svatoň uvádí, že Lydia Ginzburgová vnímá jako předchůdce psychologické literatury písemné projevy, které jsou neumělecké povahy (korespondence, deníkové záznamy, paměti). „*Autorka vychází z předpokladu, typického pro jednu z linií literárněvědného myšlení, že estetická aktivita stejně jako činnost poznávací je zakořeněna v každodenních životních úkonech: umění je pouze jejím vyvrcholením, podobně jako věda je vrcholem běžného poznávání světa*.“¹⁷

V *Úvodu do teorie literatury* Hrabák a Štěpánek jako jednoho z možných předchůdců psychologického románu uvádějí román preciózní, jenž byl oblíbený ve Francii v období 17. století. Preciózní román, typický barokní atmosférou, zobrazoval zejména milostnou tematiku a jeho hlavní podstatou bylo vykreslení jednotlivých osob, které se pohybovaly v tehdejší aristokratické společnosti.¹⁸

Za další inspiraci pro psychologický román je považován román analytický, který se projevoval především v 18. století. Dobrava Moldanová ho charakterizuje takto: „*Centrem jeho zájmu bylo od počátku vyjádřit složitý svět lidského nitra, zmítaného často*

¹⁵ Tamtéž, s. 554.

¹⁶ Tamtéž, s. 555.

¹⁷ SVATOŇ, Vladimír. Psychologická próza a vznik individualismu. In: GINZBURGOVÁ, Lydia. *Psychologická próza*. Praha: Odeon, 1982. ISBN 01-055-82, s. 409.

¹⁸ HRABÁK, Josef a Vladimír ŠTĚPÁNEK. *Úvod do teorie literatury*. Praha: SPN, 1987. ISBN 14-409-87, s. 160.

*protikladnými pocity a vášněmi, ukázat lidské jednání jako výsledek střetávání lásky a tíživosti, lásky a povinnosti, citu a společenské morálky atd.*¹⁹

V druhé polovině 19. století se v evropské literatuře začal uplatňovat umělecký směr známý pod názvem realismus. Moldanová uvádí, že pro tento směr bylo typické nejen poznávání lidského nitra, ale také mapování společnosti, kterou se realismus nezdráhal kritizovat. Právě v tomto období podle Moldanové dochází k dotvoření psychologického románu jako žánru a k jeho značnému rozvoji,²⁰ jemuž se podrobněji věnuje následující kapitola.

Do vědeckého poznání a umění se začala stále více promítat otázka subjektu a individualismu, kterou rozebírá Vladimír Svatoň v doslovu knihy *Psychologická próza* od Lydie Ginzburgové. Tuto skutečnost považuje Svatoň za jeden ze zásadních impulzů iniciujících vznik psychologické literatury. Uvádí, že počínaje obdobím renesance se vědecké poznání chápalo především jako odraz určitého objektu v lidském myšlení. Teprve německý filozof Immanuel Kant se pokusil při poznávacích procesech zaměřit pozornost na subjekt místo objektu. Kantovy názory se sice staly terčem kritiky ze strany některých jeho následovníků, přesto bylo toto pojetí inspirací například pro dalšího německého filozofa, Georga Wilhelma Fridricha Hegela, který jako poznávací subjekt vnímal lidstvo v průběhu dějin. Naboural tím bipolární pojetí univerzální pravdy a lži, jelikož jeho teorie dávala prostor pravdě v kontextu dané doby. Připouští tedy fakt, že to, co dnes pravda není, mohlo v minulosti pravdou být. Důležité postavení subjektu v rámci poznávání řešil i Dilthey, Husserl, Cassirer nebo filozofický směr s názvem novokantovství. Tento způsob uvažování vedl k několika poznatkům v oblasti humanitních věd a kultury.²¹ „Především to bylo zjištění, že existence kulturních výtvorů není cele absorbována jejich vnější fakticitou; časově a prostorově lokalizované tvary odkazují pouze k jejich smyslu, který teprve ospravedlňuje, že vůbec jsou a působí.“²² Svatoň doplňuje, že v takovém případě nelze pochopit kulturní objekt bez toho, aniž by se do poznání vložil subjekt, který je schopen ve vnější realitě najít jednotící smysl.²³

¹⁹ MOLDANOVÁ, Dobrava. Psychologický román. In: *Poetika české meziválečné literatury*. Praha: Československý spisovatel, 1987. ISBN 22-146-87, s. 213.

²⁰ Tamtéž.

²¹ SVATOŇ, Vladimír. Psychologická próza a vznik individualismu. In: GINZBURGOVÁ, Lydia. *Psychologická próza*. Praha: Odeon, 1982. ISBN 01-055-82, s. 404–405.

²² Tamtéž, s. 405.

²³ Tamtéž.

Vladimír Svatoň také rozebírá pohled Lydie Ginzburgové na důležitost rozporů v lidském nitru. Ta vidí podstatu psychologické prózy právě v určení vztahů mezi těmi jednotlivými protiklady v rámci duševního života jedince a jejich následném setřídění. Kořeny těchto rozporů spatřuje Ginzburgová v různých sférách, například ve fyziologické, praktické nebo historické oblasti. Dodává, že ony protiklady „[...] *nevyplývají pouze z nestejných dojmů, ale především z protikladu mezi dvěma principiálně odlišnými rovinami vědomého života, emocionálními podněty na jedné straně a procesem, v němž si člověk tyto procesy uvědomuje, zpředměňuje, přehodnocuje a syntetizuje, na straně druhé.*“²⁴ Svatoň doplňuje, že ono uvědomění je dnes nazýváno reflexe.²⁵

Doslov publikace *Psychologická próza* se zaměřuje rovněž na proměnu pojetí individualismu v rámci moderní společnosti. Vladimír Svatoň chápe „[...] *rozpor mezi bezprostředností (naivitou) a reflexí* [...]“²⁶ jako podstatu psychologické problematiky. Na vznik psychických rozporů mělo podle něj vliv zániknutí stavovské společnosti, v níž byl jedinec podřízen určitým normám, zvykům a tradicím. „*Člověk měl konat jenom to, co bylo od věků správné a svaté.*“²⁷ V rámci stavovské společnosti tedy podle Svatoně otázky individualismu a svobody nebyly předmětem řešení. Pro jedince sice existovala určitá možnost volby – například šlechtici si mohli vybrat mezi vojenskou nebo duchovní cestou. Každá z životních drah však měla své předem stanovené cíle a pravidla. Jedinec tedy měl jistou možnost volby, ale následně se musel držet v rámci vymezených pravidel, tedy nemohl uskutečňovat své individuální cíle. Toto pojetí se proměnilo během 19. století, kdy byla individuu přisouzena svoboda v rozhodování a nakládání s určitými situacemi. Jedinec se tedy mohl rozhodnout, kam bude směřovat svou životní cestu a jakých cílů chce dosáhnout. Osobnost jedince tvoří sestavení různých charakterových vlastností, které se každý den dostávají do konfrontace s vnějšími vlivy, podle nichž je lidské chování přizpůsobováno. Člověk tedy musí počítat s tím, jaké chování je pro něj v dané chvíli výhodné nebo nevýhodné. Svatoň dále zmiňuje tezi Lydie Ginzburgové, která za předpokladu, že je lidské individuum vnímáno jako umělý výtvar, uvažuje o možné stylizaci lidské bytosti do jiných osobností. Svatoň uvádí příklady zmíněné

²⁴ Tamtéž, s. 410.

²⁵ Tamtéž.

²⁶ Tamtéž, s. 412.

²⁷ Tamtéž.

stylizace – může se jednat o stylizaci v oblasti odívání, která je pouze povrchová, nebo v módě sebevražd po vzoru Goethova Werthera na sklonku 18. století, jež se již větší měrou dotýká osobnosti jedince.²⁸

Vznik psychologického románu byl značnou měrou ovlivněn také samotnou psychologií a psychiatrií. Závěry, ke kterým tyto vědy dospívaly, sloužily jako opora pro poznávání složitého lidského nitra, které se psychologická próza snaží postihnout.

Mocná uvádí, že psychologická próza a psychologie udržovaly úzký vztah a navzájem se ovlivňovaly. Jako příklad zmiňuje Dostojevského a jeho zájem o nevědomé sféry psychiky, které předjímaly vznik psychoanalýzy. Z oblasti psychologie, která inspirovala literaturu, je zmiňována „[...] *fascinace psychoanalýzou v první polovině 20. stol. přerůstající v módní stereotyp* [...]“²⁹

Bakalářská práce se nechce zevrubně zabývat dějinami psychologie, proto byly při tvorbě této kapitoly použity přehledové publikace, které se dějinám této vědy věnují.

Počátky psychologie, založené na vědeckých poznacích, se dle Mortona Hunta rodí v roce 1879, kdy se v prostorech Lipské univerzity sešla dvojice studentů (Max Friedrich a G. Stanley Hall) s profesorem Wilhelmem Wundtem, aby se pokusili o experiment. Jeho cílem bylo díky chronoskopu zaznamenat časové trvání, které uplyne od doby, kdy pozorovatel uslyší náraz kuličky na plošinu po stisknutí telegrafního klíče jako reakci na uvědomění si onoho zvuku. Zásadou tohoto experimentu začal Wundt svou laboratoř nazývat soukromým institutem, který byl po několika letech oficiálně ustanoven univerzitním Psychologickým institutem. Právě díky němu je Wundt považován za zakladatele vědecké psychologie.³⁰

Na půdě této vědy bylo pro vznik psychologické literatury nejpodstatnější bádání a psychotherapeutické působení rakouského psychologa Sigmunda Freuda. Hunt zmiňuje, že Freud řešil při své práci zcela jiné otázky než jeho předchůdci, jako byl již zmiňovaný Wilhelm Wundt nebo William James a Herman Helmholtz.³¹ „*Ti se na své samostatné cestě ptali: ‚Jak mysl funguje?‘, zatímco Freud se tázal: ‚Kdo jsem a co mě takto zformovalo?‘*“³²

²⁸ Tamtéž, s. 412–414.

²⁹ MOCNÁ, Dagmar, 2004. Psychologický román. In: *Encyklopedie literárních žánrů*. Praha: Paseka. ISBN 80-7185-669-X, s. 554.

³⁰ HUNT, Morton. *Dějiny psychologie*. Praha: Portál, 2015. ISBN 978-80-262-0898-3, s. 127–128.

³¹ Tamtéž, s. 166.

³² Tamtéž.

Morton Hunt dále uvádí, že Sigmund Freud byl ovlivněn svým přítelem lékařem a fyziologem Josefem Breuerem. Společně konzultovali jednotlivé případy, kterými se Breuer zabýval, z nichž Freuda nejvíce zaujala pacientka Berta Pappenheimová. Tato mladá dívka trpěla hysterií a posléze byla její léčba považována za první zárodek psychoanalýzy. Aby ji Breuer zbavil potíží, používal metodu hypnózy, kterou, po založení vlastní ordinace, využíval i Freud. Jelikož zpočátku jeho soukromou kliniku nenavštěvovalo přílišné množství nemocných, posílal mu Breuer vlastní pacienty trpící hysterií.³³

V publikaci *O člověku a kultuře* se dočteme, že Sigmund Freud ve své rané terapeutické praxi využíval na nervově nemocné pacienty 2 druhy léčby – elektroterapii a již zmiňovanou hypnózu. Postupem času začal Freud vnímat metodu elektroterapie jako neúčinnou a jeho psychoterapeutické praxi následně vévodily pouze hypnotické sugesce. Pomocí hypnózy se Freud u svých pacientů snažil dobrat k příčinám traumat, aby s nimi dále mohl pracovat a postupem času je odstranil úplně. Léčbu za pomoci hypnotizování pacientů praktikoval z toho důvodu, že za plného vědomí se podle něho člověk nedokáže vyjadřovat o původcích psychických problémů vůbec, nebo pouze zanedbatelně.³⁴

Freud také zmiňuje, že se s další praxí začal postupně vzdávat i metody hypnózy. Svůj zájem v tomto momentě obrátil na studium nevědomí, které mu poskytlo nové přístupy pro pochopení neuropsychických poruch. Metodu výzkumu a léčby, jež začal nyní rakouský psycholog na svých pacientech provádět, nazval psychoanalýza.³⁵

Hunt uvádí, že vynalezení psychoanalýzy je spjata s léčbou pacientky Fanny Moserové, které Freud pomáhal s odstraněním tiků, halucinací a nočních můr. Při její léčbě uplatnil Freud metodu volných asociací, jež se ukázala spolehlivější než hypnóza.³⁶ „Freud zjistil, že když pacientovi umožní hovořit o všem, co mu přijde na mysl, ať je to sebeúnavnější, představuje to efektivnější cestu ke skrytým vzpomínkám než pobízení a pronikání k jádru věci [...]“³⁷

Z pohledu Josepha Schwartze je pro psychoanalýzu a psychologickou prózu společný „[...] zájem o člověka, o lidské konání, jež je složité a často si protiřečí,

³³ Tamtéž, s. 168–169.

³⁴ FREUD, Sigmund. *O člověku a kultuře*. Praha: Odeon, 1989. ISBN 80-207-0109-5, s. 15–17.

³⁵ Tamtéž, s. 24, 26.

³⁶ HUNT, Morton. *Dějiny psychologie*. Praha: Portál, 2015. ISBN 978-80-262-0898-3, s. 171–172.

³⁷ Tamtéž, 172.

a o bohatost lidského citového života.“³⁸ Literaturu Schwartz však chápe jako prostředek, který pouze popisuje vnitřní stavy jedince, psychoanalýza se je navíc snaží pochopit a porozumět jim.³⁹ Schwartz na tuto problematiku nazírá z pozice psychologa. Psychologická literatura si však neklade za cíl předkládat v dílech jakousi diagnózu psychicky narušených postav, nýbrž podle Moldanové „[...] vyjádřit složitý svět lidského nitra [...]“⁴⁰ a hlouběji ho poznat.⁴¹ Mocná zmiňuje, že psychologická próza využívá především úlohu poznání „[...] ve smyslu porozumění lidskému nitru.“⁴²

Mocná zmiňuje, že psychoanalýza inspirovala francouzského literáta Dujardina k vynalezení techniky proudu vědomí na konci 19. století. Právě tuto techniku využívá psychologická próza jako jeden ze způsobů popisu vnitřního života postav.⁴³

Publikace *Dějiny psychologie* shrnuje hlavní rysy Freudova přístupu ke snům a jejich výkladům. Freud je chápe jako prostředek k lepšímu proniknutí k nevědomí a odhalení příčin traumat svých pacientů.⁴⁴ Motivy snů aktualizovali někteří autoři psychologické prózy. Moldanová uvádí, že Ivan Olbracht do románu *Žalář nejtemnější* (1916) zakomponoval pasáž opakujícího se snu, který poodkrýval pravý, ne zcela čistý, charakter hlavní postavy – komisaře Macha.⁴⁵ Stejný motiv se objevuje v díle *Petrolejové lampy* (1935, 1944) Jaroslava Havlíčka. Autor do románu zasadil noční můru, která nesla předzvěst něčeho špatného – hlavní hrdinka, Štěpánka, jejím prostřednictvím vytušila smrt svého manžela.

Jiří Opelík v publikaci *Dějiny české literatury IV.* zmiňuje, že inspirací pro vznik psychologického románu byl v oblasti této vědy také Alfred Adler a jeho individuální psychologie.⁴⁶ Mocná seznamuje čtenáře s tezí, že formování tohoto žánru napomohl také švýcarský psycholog a psychiatr Carl Gustav Jung a jeho teorie archetypů.⁴⁷

³⁸ SCHWARTZ, Joseph. *Dějiny psychoanalýzy*. Praha: Triton, 2003. ISBN 80-7254-393-8, s. 9.

³⁹ Tamtéž.

⁴⁰ MOLDANOVÁ, Dobrava. Psychologický román. In: *Poetika české meziválečné literatury*. Praha: Československý spisovatel, 1987. ISBN 22-146-87, s. 213.

⁴¹ Tamtéž.

⁴² MOCNÁ, Dagmar, 2004. Psychologický román. In: *Encyklopedie literárních žánrů*. Praha: Paseka. ISBN 80-7185-669-X, s. 554.

⁴³ Tamtéž, s. 555.

⁴⁴ HUNT, Morton. *Dějiny psychologie*. Praha: Portál, 2015. ISBN 978-80-262-0898-3, s. 174.

⁴⁵ MOLDANOVÁ, Dobrava. Psychologický román. In: *Poetika české meziválečné literatury*. Praha: Československý spisovatel, 1987. ISBN 22-146-87, s. 221.

⁴⁶ OPELÍK, Jiří. Psychologická próza. In: *Dějiny české literatury IV. (Literatura od konce 19. století do roku 1945)*. Praha: Victoria Publishing, 1995. ISBN 80-85865-48-3, s. 397.

⁴⁷ MOCNÁ, Dagmar, 2004. Psychologický román. In: *Encyklopedie literárních žánrů*. Praha: Paseka. ISBN 80-7185-669-X, s. 556.

Jak uvádí Alena Plháková v publikaci *Dějiny psychologie*, Jung se stejně jako Freud zabýval nevědomím, každý na ně ale nahlížel z jiného hlediska. Freud studoval nevědomí u jedince, zatímco Jung se zabýval kolektivním nevědomím. V rámci něj definoval určitá vrozená schémata, podle kterých člověk v daných situacích přemýšlí a prožívá pocity. Takové vzorce se nazývají archetypy. Dle Junga archetypy napomáhají k tvorbě lidské zkušenosti a formují psychiku.⁴⁸ Vacek uvádí, že s archetypy se lze setkat například u pohádkových, bájných nebo mýtických postav. Zaznamenat je jedinec může během snění, ve vypjatých momentech nebo v rámci psychických poruch. Jako jeden z příkladů zmiňuje Vacek schizofrenii, při níž se v duši nemocného objevuje velké množství archetypů v různých podobách.⁴⁹

Carl Gustav Jung se mimo archetypální teorie zabýval také duší moderního člověka. Tuto problematiku charakterizuje jako velmi obecnou a těžko pochopitelnou. Z tohoto důvodu k duši moderního člověka přistupuje pokorně a umírněně. Moderní člověk je podle Junga ten jedinec, který si co nejvyšší měrou uvědomuje, že žije v přítomnosti. Tím, že si je moderní člověk maximálně vědom přítomnosti, je zároveň hříšný. Musí se totiž oprostít od minulosti a stát se tak nehistorickým. Aby se jedinci podařilo dosáhnout nejvyššího stupně uvědomění, musí být ctnostný a poctivý. Dalším typickým znakem moderního člověka je pocit osamocení, jelikož je společností vnímán jako jedinec nejistý s nevalně proslulou pověstí. Moderní člověk si uvědomuje pokrok, který zapříčinily vědecké a technické objevy, na druhou stranu vidí i negativní stránku vývoje – například války. Povinností moderního člověka je pochopení, že morálně a politicky jsou ostatní lidé stejní jako člověk moderní. Jung na základě tohoto tvrzení zmiňuje, že moderní člověk nemá z určitých problémů vinit ostatní, ale nejprve vyřešit stejné problémy u sebe. Moderní vědomí se také čím dál více soustředí na vnitřní život jedince.⁵⁰ Jung dále uvádí: „*Domnívám se koneckonců, že nepřezenu, když srovnám moderní vědomí s duší člověka, který utrpěl fatální otřes, a v důsledku toho se stal značně nejistým.*“⁵¹ Tento švýcarský psycholog v souvislosti s duší moderního člověka dále

⁴⁸ PLHÁKOVÁ, Alena. *Dějiny psychologie*. Praha: Grada, 2006. ISBN 978-80-247-0871-3, s. 191–192.

⁴⁹ VACEK, Jaroslav. *O nemocech duše: kapitoly z psychiatrie*. Praha: Mladá fronta, 1996. ISBN 80-204-0535-6, s. 198–199.

⁵⁰ JUNG, Carl Gustav, *Duše moderního člověka*. Brno: Atlantis, 2000. ISBN 80-7108-213-9, s. 35–38, 40, 42.

⁵¹ Tamtéž, s. 38.

uvažuje o vzniku samotné psychologie, který podle něj zapříčinila jistá „*duševní nutnost*“⁵². Nová moderní doba se dle Jungových slov bez zkoumání duše neobejde.⁵³

Dobrava Moldanová uvádí, že pro vznik psychologické prózy byla důležitá také psychiatrie, a to z toho důvodu, že nově zkoumala „[...] *problematiku jedinců vyšinutých, psychopatických, lidí ve stresu, ztroskotaných, traumatizovaných drastickými životními zážitky či nenormální životní situací.*“⁵⁴ Psychologická literatura převzala ze zkoumání této vědy předlohu pro postavy s podobnými patologickými rysy. V některých dílech je patrný motiv duševní choroby nebo psychiatrických léčení. Mocná jako příklad duševně narušených postav v psychologické literatuře zmiňuje schizoidní postavu v Dostojevského díle *Dvojník* (1846) nebo psychopata v díle *Doktor Faustus* (1947) od Thomase Manna.⁵⁵

2.3 Vývoj psychologické prózy ve společensko-historickém kontextu

Psychologický román byl za dobu své existence ovlivňován několika uměleckými směry a postupy. Jak již bylo zmíněno, psychologický román vznikl v období 19. století, jehož druhá polovina je spojována s realismem. Realističtí literáti dle Dagmar Mocné „*rozvíjeli obraz lidského nitra s dosud nebývalou odstíněností a mnohotvárností.*“⁵⁶ Mocná mezi nejvýznamnější autory realistického psychologického románu řadí francouzské spisovatele Stendhala a Gustava Flauberta. Neopomíná ani ruské autory Lva Nikolajeviče Tolstého a Fjodora Michajloviče Dostojevského.⁵⁷

Naturalismus – vznikající v 2. polovině 19. století – se rovněž podílel na vývoji psychologické literatury. *Slovník světové literatury* charakterizuje naturalismus jako umělecký směr, který se snaží reálně zachycovat skutečnost i se všemi ošklivostmi. V naturalistické tvorbě se objevují „[...] *rysy psychické vychýlenosti, neovladatelné*

⁵² Tamtéž, s. 39.

⁵³ Tamtéž, s. 39–40.

⁵⁴ MOLDANOVÁ, Dobrava. Psychologický román. In: *Poetika české meziválečné literatury*. Praha: Československý spisovatel, 1987. ISBN 22-146-87, s. 213.

⁵⁵ MOCNÁ, Dagmar, 2004. Psychologický román. In: *Encyklopedie literárních žánrů*. Praha: Paseka. ISBN 80-7185-669-X, s. 554.

⁵⁶ Tamtéž, s. 555.

⁵⁷ Tamtéž, s. 555–556.

živelnosti, osobní rozvrácenosti.“⁵⁸ Psychologická próza ze zmiňovaného uměleckého směru převzala také prvek determinace okolními vlivy.

Mocná uvádí, že literární psychologismus se ve větší míře začal projevovat na přelomu 19. a 20. století, jelikož se v té době rozvíjela psychologie a umělecké směry, které se zabývaly duší moderního člověka.⁵⁹ Přelom století s sebou přinesl obavy, pocity nejistoty a strach z neznámého. Jaroslav Vacek ve své knize cituje Reinholda Schüttlera, který se zmiňuje o tom, že právě v dané době docházelo k obrovskému nárůstu pacientů trpících hysterií.⁶⁰

Vliv na vývoj psychologického románu měli dle Mocné dva autoři experimentální prózy – James Joyce (především jeho román *Odysseus*, 1922) a Marcel Proust (a jeho dílo *Hledání ztraceného času*, 1913–1927). První ze jmenovaných literátů proslavil techniku proudu vědomí, která čerpala z psychoanalýzy a jejího poznávání vnitřního světa jedince. Marcel Proust se ve svém díle snažil sestavit strukturu „[...] psychiky konkrétního jedince prostřednictvím jeho asociativně se odvíjejícího rozpomínání na klíčové životní zážitky, skryté pod povrchem zaniklé každodennosti.“⁶¹

Historickým momentem, který se podílel na formování psychologické literatury, byla první světová válka. Tato událost zasáhla psychiku nejen vojáků, ale společnosti celkově. Nella Mlsová v knize *Člověk na rozhraní* uvádí, že setkávání se smrtí vedlo vojáky k obavám o zachování existence, jejíž ohrožení mohlo vést ke ztrátě vlastní identity.⁶² Jaroslav Vacek v publikaci *O nemocech duše* popisuje, jak se někteří účastníci války nedokázali vyrovnat se složitou situací na frontě a zůstali poznamenáni například ve formě třasu nebo koktání. Tento jev Vacek nazývá válečná hysterie. Vojáci s podobnými problémy se rovnou po válce nedokázali adaptovat na běžný život a byli tak odkázáni na důchod.⁶³

⁵⁸ ZEMAN, Milan a kol. *Slovník světové literatury (autoři a díla, směry)*. Praha: Fortuna, 1993. ISBN 80-7168-080-X, s. 179.

⁵⁹ MOCNÁ, Dagmar, 2004. Psychologický román. In: *Encyklopedie literárních žánrů*. Praha: Paseka. ISBN 80-7185-669-X, s. 556.

⁶⁰ VACEK, Jaroslav. *O nemocech duše: kapitoly z psychiatrie*. Praha: Mladá fronta, 1996. ISBN 80-204-0535-6, s. 318–319.

⁶¹ MOCNÁ, Dagmar, 2004. Psychologický román. In: *Encyklopedie literárních žánrů*. Praha: Paseka. ISBN 80-7185-669-X, 555–556.

⁶² MLISOVÁ, Nella. *Člověk na rozhraní: Příspěvek k interpretaci díla Jaroslava Havlíčka*. Hradec Králové: GAUDEAMUS, 2005. ISBN 80-7041-175-9, s. 38.

⁶³ VACEK, Jaroslav. *O nemocech duše: kapitoly z psychiatrie*. Praha: Mladá fronta, 1996. ISBN 80-204-0535-6, s. 311–313.

V meziválečném období, které se zpočátku vyrovnávalo s důsledky války, se vytvořil termín „ztracená generace“, jenž zahrnoval americké spisovatele zobrazující ve svých dílech pocity válečných hrdinů, kteří si z války odnesli traumata a nebyli schopni se začlenit do společnosti. K autorům tvořícím v tomto duchu se řadí Ernest Hemingway, Francis Scott Fitzgerald nebo William Faulkner.

Schwartz v publikaci *Dějiny psychoanalýzy* zmiňuje, že velký vliv na psychiku měly změny v politických strukturách po konci války. Jako příklad uvádí revoluci v Německu (1918–1923), která stála v pozadí vznikajícího expresionismu, v Rusku (1917) nebo vznik republiky rad v Maďarsku (1919). Všechny tyto události spojuje úpadek společenského řádu.⁶⁴

Z dalších uměleckých směrů, které napomáhaly formovat vývoj psychologického románu, můžeme jmenovat expresionismus a existencialismus.

Dle slov Štěpána Vlašína nebyl umělecký styl s názvem expresionismus pouze záležitostí literatury, uplatnil se také v malířství nebo divadelnictví. Expresionismus vznikl jako protipól k impresionismu, pozitivismu a naturalismu.⁶⁵ „*Jestliže pro naturalistického umělce byla skutečnost něčím, na co se díval zvenčí, pro expresionistu byla oblastí, do níž se chtěl ponořit, kterou chtěl prožívat zevnitř.*“⁶⁶ Z dalších typických myšlenek expresionismu Vlašín uvádí nedůvěru v to, že pokrok přinese člověku něco dobrého. Jako doklad tohoto tvrzení lze zmínit, že se expresionismus projevil především v Německu v době druhého desetiletí 20. století, které se spojuje s válkou a společenskou krizí. Expresionistická díla jsou spíše lyrická a zobrazují především pesimistické pocity, například bolest, beznaděj, úpadek jedince nebo zoufalství. Typické je užívání kontrastů, subjektivita, reflektování situací v mysli člověka nebo víra v nastolení nové společnosti. Expresionismus byl nacistickou ideologií odsuzován a jeho díla ničena. Tento směr posléze nahradil dadaismus. Z významných spisovatelů tvořících v duchu expresionismu Vlašín jmenuje Franka Wedekinda a Augusta Strindberga.⁶⁷

Slovník literárních směrů a skupin dále charakterizuje taktéž existencialismus. Uvádí, že se jedná o literární styl, jenž v dílech ztvárňuje teze stejnojmenného filozofického směru vzniklého v Německu v období po první světové válce.

⁶⁴ SCHWARTZ, Joseph. *Dějiny psychoanalýzy*. Praha: Triton, 2003. ISBN 80-7254-393-8, s. 121.

⁶⁵ VLAŠÍN, Štěpán, 1983. Expresionismus. In: *Slovník literárních směrů a skupin*. Praha: Panorama. ISBN 11-068-83, s. 65.

⁶⁶ Tamtéž.

⁶⁷ Tamtéž, s. 65–68.

Existencialismus navazuje na myšlenky dánského filozofa, působícího v 19. století, Sørensa Kierkegaarda. V centru pozornosti tohoto směru stojí jedinec, nikoliv společnost. Onen jedinec si je vědom své existence a skutečnosti poznává individuálním subjektivním úsudkem, jenž není založen na rozumové objektivní bázi. Člověk, který zastává teze existencialismu, je srozuměn s tím, že život je nevyhnutelně konečný. Tyto myšlenky v něm probouzejí pesimistické pocity, např. nejistotu, strach nebo osamělost. S existencialisty jsou také často spojovány tyto dva pojmy – svoboda a za ni nesená odpovědnost.⁶⁸ „*Existencialismus se tedy jeví jako novodobá varianta subjektivistických, iracionalistických a idealistických filozofických směrů minulosti a promítá se v něm krize ideálů a hodnot měšťanstva 20. století, jeho životní situace, zmatek a zčásti i revolta.*“⁶⁹ Vlašín dále zmiňuje, že k nejznámějším a zároveň nejvýznamnějším představitelům tohoto směru v literatuře paradoxně nepatří Němci, nýbrž Francouzi. Díla Jeana-Paula Sartra a Alberta Camuse jsou považována za úplný vrchol existenciální tvorby.⁷⁰ „*Ožívají v nich situace problematizovaného jedince, pitvajícího své nitro, témata osamělosti, absurdity, bezvýchodnosti, úzkosti, smrti, rozhodování a činu [...]*“⁷¹

Encyklopedie literárních žánrů tvrdí, že psychologická literatura byla v Evropě oblíbená v celé první polovině 20. století. Mnohdy v sobě psychologický román kombinoval i znaky typické pro román společenský, biografický, historický nebo filozofický. Autorka zde dále uvádí 3 směry, kterými se psychologický román ubíral. Zaprvé to byla linie experimentální, k níž Mocná řadí tvorbu Virginie Woolfové a Williama Faulknera. Druhý směr, týkající se obnovy psychologického realismu, který byl typický pro 19. století, spojuje autorka s Romainem Rollandem. Romány z poslední linie řeší podle Mocné aktuálně moderní témata z oblasti psychologie (tedy například ztrátu paměti).⁷²

Z hlediska společensko-historického kontextu do vývoje psychologické literatury zasáhla také hrozba a samotný průběh druhé světové války. Schwartz uvádí, že krátce poté, co se v roce 1933 dostali k moci nacisté, byly ničeny Freudovy knihy a celá

⁶⁸ VLAŠÍN, Štěpán, 1983. Existencialismus. In: *Slovník literárních směrů a skupin*. Praha: Panorama. ISBN 11-068-83, s. 63–64.

⁶⁹ Tamtéž, s. 64.

⁷⁰ Tamtéž.

⁷¹ Tamtéž.

⁷² MOCNÁ, Dagmar, 2004. Psychologický román. In: *Encyklopedie literárních žánrů*. Praha: Paseka. ISBN 80-7185-669-X, s. 556.

psychoanalýza odsouzena jako židovský výmysl, který nepřinesl nic dobrého. Se vzrůstajícím vlivem nacistů v Německu, tvrdšími postupy v rámci cenzury a silícím antisemitismem rostla rovněž míra emigrace.⁷³ Do zahraničí odcházeli nejen psychoanalytici, ale také literáři. Známostí intelektuální rodinou, která emigrovala z Německa a našla útočiště mimo jiné i v Československu, byli Mannovi. Rozpínávací politika Adolfa Hitlera zapříčinila vlnu emigrace také z protektorátu Čechy a Morava. Mezi ty, kteří se rozhodli opustit svůj domov, patřil autor psychologické prózy Egon Hostovský, který tematiku exilu zahrnul do několika svých děl. Stejně jako v případě první světové války přineslo setkávání se smrtí otřes lidskou psychikou. Za druhé světové války byla krize individua způsobena nejen úmrtími a hrůzami, s nimiž se setkávali vojáci na frontách, ale také masovým vražděním Židů ve vyhlazovacích táborech. Ztrátu individuality zapříčinilo například odebrání osobního majetku, nahrazení jmen „vězňů“ za čísla, ostříhání vlasů atd. Mocná prezentuje informaci, že psychologická literatura v této době popisovala vnitřní svět hrdinů, kteří řešili existenciální otázky, téma bezdůvodnosti žití a úvahy o odcizení. Z hlediska žánru se tedy psychologická próza blížila filozofickému románu. Jako příklad uvádí tvorbu francouzských existencionalistů (viz výše).⁷⁴

Druhá polovina století 20. přinesla dle Mocné postupný přesun psychologické prózy na okraj literární oblíbenosti „[...] *jednak v souvislosti s mytizací části prozaické produkce (zejména díla tzv. magického realismu), posouvající charakteristiku postav od realistického prokreslení k symbolické znakovosti, a posléze v důsledku postmoderní hypotetizace postav, ústící nezřídka v destrukci jejich integrity.*“⁷⁵

⁷³ SCHWARTZ, Joseph. *Dějiny psychoanalýzy*. Praha: Triton, 2003. ISBN 80-7254-393-8, s. 264.

⁷⁴ MOCNÁ, Dagmar, 2004. Psychologický román. In: *Encyklopedie literárních žánrů*. Praha: Paseka. ISBN 80-7185-669-X, s. 556.

⁷⁵ Tamtéž.

2.4 Vývoj psychologické prózy v českém prostředí

2.4.1 Období od 90. let 19. století do počátku 1. světové války

Dobrava Moldanová situuje počátky psychologické prózy v českém prostředí do 90. let 19. století, což bylo přibližně o půl století později než vznik tohoto žánru ve zbytku Evropy.⁷⁶

V publikaci *Velké dějiny zemí Koruny české* jsou uvedeny informace o společnosti v době blížícího se konce století, který byl vnímán jako symbolický přelom. Objevovaly se rozporuplné pocity jako například strach z neznámého nebo naopak naděje na změnu k lepšímu. Pro společnost znamenal příchod nového století také určitou ztrátu jistot. Po celé 19. století vznikaly nové objevy v oblasti techniky a vědy, zlepšovaly se také hygienické a zdravotnické podmínky. Všechny tyto počiny vedly ke kvalitnějšímu a delšímu životu. Dalším jevem, jenž souvisel s příchodem nového století, bylo prohlubování rozdílů mezi životem ve městě a na vesnici. S urbanizací se jedinec stával součástí většího společenství, což vedlo k nárůstu anonymity a k určité ztrátě individuality.⁷⁷

V této době se psychologická próza v naší literatuře objevuje pouze v náznacích, nicméně k tématu změn, které přinesl přelom století, se vrací například Jaroslav Havlíček v díle *Petrolejové lampy* (1935, 1944).

V 90. letech do české literatury začaly pronikat moderní umělecké směry, které se v Evropě objevovaly již ve druhé polovině 19. století. Důležitým momentem v literární historii bylo vytvoření Manifestu české moderny. *Velké dějiny zemí Koruny české* zmiňují, že autoři manifestu se zaměřovali mimo jiné i na otázku individualismu, a chtěli, aby se na něj kladl důraz v rámci umění i kritiky. Požadovali také, aby se na autora nahlíželo jako na umělce, který tvoří jedinečná díla díky svému subjektivnímu pohledu.⁷⁸

Mocná uvádí, že první rysy psychologické prózy v české literatuře je možné nalézt v dílech Karolíny Světlé a Terézy Novákové.⁷⁹ Ve stati *Psychologický román* se dočteme,

⁷⁶ MOLDANOVÁ, Dobrava. Psychologický román. In: *Poetika české meziválečné literatury*. Praha: Československý spisovatel, 1987. ISBN 22-146-87, s. 213–214.

⁷⁷ BOROVIČKA, Michael, Jirí KAŠE, Jan P. KUČERA a Pavel BĚLINA. *Velké dějiny zemí Koruny české XII.b (1890–1918)*. Praha: Paseka, 2013. ISBN 978-80-7432-293-8, s. 306, 308–309, 312–313.

⁷⁸ Tamtéž, s. 93–94.

⁷⁹ MOCNÁ, Dagmar, 2004. Psychologický román. In: *Encyklopedie literárních žánrů*. Praha: Paseka. ISBN 80-7185-669-X, s. 556.

že z literárních žánrů, které si v 90. letech čeští prozaici oblíbili, lze uvést například společenský román nebo román „ztracených iluzí“. V souvislosti s románem společenským zmiňuje Moldanová jeho provázanost s psychologickým románem po celou dobu jeho vývoje v českém prostředí.⁸⁰ K autorům druhého zmíněného žánru řadí Mocná například Antonína Sovu, Viléma Mrštíka, Fráňu Šrámka, Karla Matěje Čapka-Choda nebo Růženu Svobodovou. Dále uvádí, že prvky psychologické prózy jsou patrné rovněž v dílech Josefa Karla Šlejhara nebo Jiřího Karáska ze Lvovic. Zmiňovaní literáti se zatím nepokoušeli o detailní rozbor lidské psychiky, nýbrž pouze evokovali její podobu.⁸¹

2.4.2 První světová válka až počátek 20. let 20. století

Nejvýznamnější událostí, která v tomto období formovala mentalitu, byla první světová válka, která zasáhla lidskou psychiku v českém prostředí obdobně, jako bylo nastíněno v kapitole 2.3. Rozvoj v oblasti techniky a vědy, jenž se zprvu mohl zdát přínosný, se ve válce obrátil proti člověku. Jako příklad lze uvést použití zbraní, tanků nebo bojových plynů. Po bok vynálezů v oblasti techniky se mohl stavět zákopový způsob vedení války. Tyto nové tendence a neustálá přítomnost smrti se negativně projeví nejen na psychice vojáků, ale v celkovém naladění společnosti.

Zdeněk Kárník uvádí, že tehdejší dění ukázalo neschopnost fungování Rakouska-Uherska jako mnohonárodnostního státu, a ještě před skončením války došlo ke zhroucení této 51 let fungující monarchie. Vznikem Československa, jenž se uskutečnil 28. 10. 1918, tedy úspěšně vyvrcholily snahy po samostatnosti, které hýbaly českou společností po čas 1. světové války.⁸²

V *Encyklopedii literárních žánrů* je zmíněna informace, že v českém prostředí je jako první psychologický román vnímáno dílo *Žalář nejtemnější* (1916) od Ivana Olbrachta. Autor v tomto díle již detailně analyzuje narušenou lidskou psychiku. Mocná uvádí, že v naší literatuře do té doby nebylo typické klást centrum pozornosti na problémy

⁸⁰ MOLDANOVÁ, Dobrava. Psychologický román. In: *Poetika české meziválečné literatury*. Praha: Československý spisovatel, 1987. ISBN 22-146-87, s. 214.

⁸¹ MOCNÁ, Dagmar, 2004. Psychologický román. In: *Encyklopedie literárních žánrů*. Praha: Paseka. ISBN 80-7185-669-X, s. 556–557.

⁸² KÁRNÍK, Zdeněk. *České země v éře první republiky: Vznik, budování a zlatá léta republiky (1918–1929)*. Praha: Libri, 2003. ISBN 80-7277-195-7, s. 19–21.

odehrávající se v nitru jedince a spatřuje možný zdroj inspirace pro Olbrachtovo dílo v psychoanalýze Sigmunda Freuda. Z poznatků vídeňských psychoanalytiků těžil i další Olbrachtův román *Podivné přátelství herce Jesenia* (1919).⁸³ Dle Vladimíra Papouška se jedná o dílo, které „[...] již reflektuje válku nikoliv jako historickou událost, ale jako psychologický problém.“⁸⁴ K českým autorkám, jež v tomto období zahrnovaly do svých děl otázky psychologického rázu, se, podle Dagmar Mocné, řadila Anna Maria Tilschová a Božena Benešová. Tilschová spojovala psychologickou stránku se společenským rozbořením rodinného prostředí (např. v dílech *Fany*, 1915 nebo *Stará rodina*, 1916). Božena Benešová do své povídkové tvorby zahrnovala problematické momenty v emočním a morálním světě dospívajících (např. dílo *Kruté mládí*, 1917) a napsala také román, který tematizoval zkušenost s válkou – *Člověk* (1919–1920).⁸⁵

2.4.3 Meziválečné období (20. a 30. léta 20. století)

Jiří Brabec zmiňuje, že v roce 1920 československou veřejností začaly rezonovat úvahy o uspořádání společnosti v nově vzniklé republice. Na jedné straně rostly nacionální tendence, na straně druhé byla požadována změna po vzoru ruské revoluce. V dané době došlo k velkému vzestupu publicistiky, která řešila otázky týkající se kultury v kontextu tehdejších událostí.⁸⁶

Kárník uvádí, že podle předobrazu ruského socialismu se v československé politice v roce 1921 zrodila komunistická strana. Zformovala se z levicového křídla sociální demokracie, které požadovalo radikálnější proměny společnosti.⁸⁷

Kárník dále zmiňuje, že se Československo v poválečné době muselo vypořádat s hospodářskou krizí. Éru, která následovala po překonání krize (tedy rozmezí let 1925–

⁸³ MOCNÁ, Dagmar, 2004. Psychologický román. In: *Encyklopedie literárních žánrů*. Praha: Paseka. ISBN 80-7185-669-X, s. 557.

⁸⁴ PAPOUŠEK, Vladimír. 1919 Hroucení euklidovského prostoru („Prázdná židle“). In: *Dějiny nové moderny: Česká literatura v letech 1905–1923*. Praha: Academia, 2010. ISBN 978-80-200-1792-5, s. 323.

⁸⁵ MOCNÁ, Dagmar, 2004. Psychologický román. In: *Encyklopedie literárních žánrů*. Praha: Paseka. ISBN 80-7185-669-X, s. 557.

⁸⁶ BRABEC, Jiří. 1920 Neklidný rok. In: *Dějiny nové moderny: Česká literatura v letech 1905–1923*. Praha: Academia, 2010. ISBN 978-80-200-1792-5, s. 332.

⁸⁷ KÁRNÍK, Zdeněk. *České země v éře první republiky: Vznik, budování a zlatá léta republiky (1918–1929)*. Praha: Libri, 2003. ISBN 80-7277-195-7, s. 146–147.

1929), nazývá „zlatá léta“, jelikož v tu dobu „[...] měla Evropa a s ní i České země a celá republika možnost žít v ‚normálních‘ poměrech.“⁸⁸

Meziválečné období však nebylo pouze prosperující – „zlatá léta“ byla vystřídána úpadkem v letech třicátých. Událostí, která výrazně ovlivnila myšlení a sociální stabilitu obyvatel Československa, byla velká hospodářská krize. Za její počátek se obecně považuje krach na newyorské burze, jenž je datován „černým čtvrtkem“ 24. 10. 1929. Zdeněk Kárník uvádí, že v Československé republice se hospodářská krize začala projevovat až o rok později. Její dopady byly patrné v zemědělství a průmyslu, odrazilily se také v lidské psychice a v počtu nezaměstnaných. Nejvýrazněji se úpadek projevil v roce 1933. Počet nezaměstnaných z období hospodářské krize sahal téměř k milionu. Lidé bez práce, kteří odmítali dále snášet nepříznivou situaci, se začínali účastnit protestních hnutí. Jednalo se o pochody, demonstrace nebo stávky. Z nejznámějších můžeme uvést demonstraci v Duchcově (1931) nebo stávku ve Frývaldově (1931). Některé z těchto protestních akcí se neobešly bez ztrát na životech. Stávka, která přinesla nejvyšší počet obětí, proběhla v roce 1932 v Mostě.⁸⁹

Mocná uvádí, že k rozkvětu psychologické prózy během druhého desetiletí 20. století se kontrastně staví vývoj tohoto žánru v době po první světové válce. Psychologický román se v průběhu 20. let stáhl z centra pozornosti, jelikož ho upozadil „[...] nový životní styl, zejména atmosféra revolučního kolektivismu, ale i unanymistická adorace prostoty a citové nalomenosti.“⁹⁰ Eva Strohsová zmiňuje, že psychologickou prózu do ústraní zatlačil román společenský, který se v tomto období zabýval válečnou tematikou a současnou situací v rámci politiky.⁹¹ Zájem o psychologickou prózu se opětovně začal projevovat začátkem 30. let. Příčiny vzrůstu oblíbenosti tohoto žánru spatřuje Mocná v obratu české literatury k nitru člověka a také v popularitě existenciální tematiky, ke které se literáti uchýlovali z důvodu těžkostí dané doby.⁹² Moldanová zmiňuje, že se v této době projeví zvláště autoři psychologicko-analytických románů. Z nich uvádí

⁸⁸ Tamtéž, s. 346–347.

⁸⁹ KÁRNÍK, Zdeněk. *České země v éře první republiky: Československo a české země v krizi a v ohrožení (1930-1935)*. Praha: Libri, 2018. ISBN 978-80-7277-570-5, s. 34–36, 50, 107, 109.

⁹⁰ MOCNÁ, Dagmar, 2004. Psychologický román. In: *Encyklopedie literárních žánrů*. Praha: Paseka. ISBN 80-7185-669-X, s. 557.

⁹¹ STROHSOVÁ, Eva. Pohyb v hierarchii žánrů. In: *Dějiny české literatury IV. (Literatura od konce 19. století do roku 1945)*. Praha: Victoria Publishing, 1995. ISBN 80-85865-48-3, s. 163.

⁹² MOCNÁ, Dagmar, 2004. Psychologický román. In: *Encyklopedie literárních žánrů*. Praha: Paseka. ISBN 80-7185-669-X, s. 557.

například Benjamína Klička a jeho román *Bobrové* (1930), díla Egona Hostovského *Případ profesora Körnera* (1932) a *Ghetto v nich* (1928), román Karla Josefa Beneše *Uloupený život* (1935) nebo Vladimíra Neffa a jeho díla *Malý velikán* (1935) a *Dva u stolu* (1937). Kromě tohoto typu románu se v meziválečné době psala také psychologická próza, která měla velmi blízko ke společenské próze. Zde autorka připomíná Jaroslava Havlíčka (*Petrolejové lampy*, 1935, *Neviditelný*, 1937) a Václava Řezáče (*Větrná setba*, 1935).⁹³

2.4.4 Období před 2. světovou válkou a protektorát Čechy a Morava

Politická situace na konci let třicátých výrazně ovlivnila myšlení Čechoslováků, a to jak v pozitivním, tak v negativním smyslu. V publikaci *Velké dějiny zemí Koruny české* je uvedeno, že národní vědomí a odhodlanost bránit Československo před Hitlerovou rozpínavou politikou se projeví v květnu 1938 při částečné mobilizaci a posléze v září téhož roku při mobilizaci celkové. Zvrat ovšem přišel již 29. 9. 1938, kdy došlo k uzavření mnichovské dohody. Den poté, co smlouvu přijaly evropské mocnosti, byly její výsledky předloženy ke schválení prezidentu Edvardu Benešovi. To, co ve společnosti vyvolalo velkou vlnu nevole, bylo Benešovo přijetí mnichovské dohody, a tudíž rezignace na obranu republiky. Odstoupením československého pohraničí Německu začala krátká éra druhé republiky.⁹⁴

V knize *Velké dějiny zemí Koruny české* je uvedeno, že další ranou pro československou společnost byly březnové události roku 1939. O ně se opět zasloužil Adolf Hitler, který nařídil Slovensku, aby vyhlásilo vlastní Slovenský stát. Tímto datem skončila Česko-Slovenská republika a dva dny nato, 16. března, začalo období německého protektorátu Čechy a Morava,⁹⁵ který existoval až do roku 1945.

Velké dějiny zemí Koruny české zmiňují, že česká společnost byla s okupací velmi nespokojená a v důsledku toho se stále více projevovala protiněmecky, ať už formou různých bojkotů nebo například vymýšlením anekdot. V české společnosti sílil také pocit

⁹³ MOLDANOVÁ, Dobrava. Psychologický román. In: *Poetika české meziválečné literatury*. Praha: Československý spisovatel, 1987. ISBN 22-146-87, s. 223–224.

⁹⁴ KLIMEK, Antonín. *Velké dějiny zemí Koruny české XIV. (1929–1938)*. Praha: Paseka, 2002. ISBN 80-7185-425-5, s. 559, 649, 664–670.

⁹⁵ GEBHART, Jan a Jan KULÍK. *Velké dějiny zemí Koruny české XV.a (1938–1945)*. Praha: Paseka, 2006. ISBN 80-7185-582-0, s. 155, 163–165, 173.

strachu o bytí vlastního národa.⁹⁶ Protiněmecké naladění společnosti je možné zpozorovat například v díle *Žhář* (1935) od Egona Hostovského.

V září roku 1939 vypukla 2. světová válka. *Velké dějiny zemí Koruny české* dokládají, že na našem území byla tato událost většinou společností paradoxně vnímána pozitivně, jelikož se očekávalo, že Německo válku rychle prohraje a tím skončí i fungování protektorátu. Tato naděje pokračovala také v nadcházejících letech. Existovala ovšem část společnosti, jež se k válce stavěla negativně. Lidé tohoto názoru nevěřili, že by se podařilo navrátit k poměrům, které panovaly za první republiky.⁹⁷ Tragická stránka válka byla v českém prostředí vnímána obdobně, jako bylo popsáno výše v souvislosti s vývojem v Evropě.

Protektorát přinesl změny v oblasti kultury. Jak uvádí publikace *Velké dějiny zemí Koruny české*: „Česká kultura, umění a věda byly vždy tradičně spjaty s politickými zápasy svého národa a trvale konstitutivním způsobem spoluvytvářely národní mentalitu.“⁹⁸ Dále je zde zmíněno, že Češi v rámci kultury bažili mnohem více po návratu k velkým okamžikům národních dějin než po současném umění. Upozorněním na slavnou minulost národa se literáti snažili upevňovat národní vědomí a zároveň nebyly jejich počiny zakazovány cenzurou, ať už se jednalo o literární díla, rozhlasové hry, divadelní představení nebo filmy. V roce 1942, po atentátu na zastupujícího říšského protektora Reinharda Heydricha, došlo k zavedení tvrdších postupů v rámci cenzury. I přes to dále docházelo ke vzniku významných uměleckých děl.⁹⁹

Moldanová spatřuje vrchol psychologické prózy v českém prostředí právě na přelomu 30. a 40. let. Za doby německé okupace patřil psychologický román k tomu nejkvalitnějšímu, co bylo vydáváno. Tento žánr neřešil politická témata, ale zaměřoval se na tendence odehrávající se v lidském nitru – z tohoto důvodu se psychologický román vyhnul cenzuře, a navíc se stal prostředkem pro popis pocitů, které společnost v nelehké době protektorátu a války zažívala. V publikaci *Poetika české meziválečné literatury* jsou dále zmíněni autoři tvořící v předválečném a válečném období a některá jejich díla. Moldanová k nim řadí Jaroslava Havlíčka (*Ta třetí*, 1939), Václava Řezáče (*Černé světlo*, 1941, *Svědék*, 1942), Vladimíra Neffa (*Bůh zbytečnosti*, 1939), Karla Josefa Beneše

⁹⁶ Tamtéž, s. 209.

⁹⁷ Tamtéž, s. 298.

⁹⁸ Tamtéž, s. 478.

⁹⁹ Tamtéž, s. 481–482, 514.

(*Kouzelný dům*, 1939) a Miroslava Hanuše (*Pavel a Gertruda*, 1941, *Měněcennost*, 1942).¹⁰⁰

Moldanová uvádí, že po roce 1945 a výrazněji po roce 1948 se z české literatury psychologický román vytrácí. V letech 60. a 70. se tento žánr na scénu české prózy opět vrací, ale již v jiné podobě.¹⁰¹

¹⁰⁰ MOLDANOVÁ, Dobrava. Psychologický román. In: *Poetika české meziválečné literatury*. Praha: Československý spisovatel, 1987. ISBN 22-146-87, s. 223–224, 228–230.

¹⁰¹ Tamtéž, s. 229, 232.

3 Společensko-historický kontext v dílech Jaroslava Havlíčka a Egona Hostovského

Tato kapitola se skládá z jednotlivých podkapitol, v nichž jsou uvedeny informace o životech autorů, o vzniku románů *Petrolejové lampy* a *Žhář*, děje daných titulů a analýzy v románech zobrazeného společensko-historického kontextu. Podkapitoly zabývající se životy autorů se snaží zachytit pouze nejdůležitější okamžiky, které spisovatele ovlivnily a formovaly. Podkapitoly věnující se analýze společensko-historického kontextu jsou, pro lepší orientaci v problematice, uspořádány podle toho, jak se jednotlivé projevy společensko-historického kontextu do děl chronologicky promítají. V některých situacích bylo pro dokreslení jednotlivých témat nutné chronologickou návaznost přerušit, ve všech takových případech je kladen důraz, aby hlavní časová posloupnost nebyla těmito zásahy výrazně narušena.

3.1 Jaroslav Havlíček

Jaroslav Havlíček se narodil 3. února 1896. Jeho rodištěm a zároveň místem, jež se mu stalo inspirací pro dějiště literárních děl, byla Jilemnice. Josef Rumler uvádí, že Havlíčkův otec působil jako učitel a matka pocházela z rodiny hraběcího nadlesního z oblasti Chlumce nad Cidlinou.¹⁰²

Havlíček studoval na reálce v Jičíně, kde v roce 1913 složil maturitní zkoušku. Prázdniny téhož roku strávil v Jilemnici, kde se zapojil do kulturního života, který město nabízelo. Organizovaly se výlety, hrála se divadla, Havlíček se věnoval četbě a společenským hrám. Ve stejné době se seznámil se svou budoucí ženou, Marií Krausovou.¹⁰³

Od útlého věku se Havlíček toužil stát malířem, ale rodiče mu jeho sen vymluvili. Po prázdninách tak nastoupil na abiturientský kurz pořádaný obchodní akademií v Chrudimi a následně pokračoval ve studiu obchodních věd v Praze.¹⁰⁴

¹⁰² RUMLER, Josef. *Epik Jaroslav Havlíček*. Praha: Československý spisovatel, 1973, s. 13.

¹⁰³ Tamtéž.

¹⁰⁴ Tamtéž, s. 13–14.

První světová válka byla momentem, který mu výrazně zasáhl do života. Rumler zmiňuje, že v roce 1915 byl Havlíček odveden a působil jako jednoroční dobrovolník v Kadani.¹⁰⁵ Na internetové stránce jaroslavhavlicek.cz je uvedeno, že Havlíček následně vystudoval důstojnickou školu v Jablonci, ale neměl ambice působit jako voják, chtěl skončit v jilemnickém lazaretu. Dvakrát se mu to podařilo. Se situací na frontě se setkal třikrát. Po skončení války odjel Havlíček bojovat na Slovensko.¹⁰⁶

Na webu jaroslavhavlicek.cz je dále zmíněno, že Havlíček následně znovu nastoupil ke studiu, které ale nedokončil. Ještě za studií začal pracovat jako úředník v Živnostenské bance.¹⁰⁷ Podle Josefa Rumlera Havlíček tuto práci opravdu nenáviděl.¹⁰⁸

Na webových stránkách jaroslavhavlicek.cz je dále uvedeno, že v roce 1921 se Havlíček oženil s Marií Krausovou a následujícího roku přivedli na svět syna Zbyňka. Dcera Eva se narodila v roce 1924.¹⁰⁹

Rumler zmiňuje, že psaní se Havlíček věnoval pouze po večerech a v nočních hodinách. Svou první tvorbu, která sestávala především z poezie, začal publikovat časopisecky v roce 1924. Po čtyřech letech se k básním přidaly kratší prózy a první román Havlíčkovi vyšel v roce 1935. Jaroslav Havlíček zemřel 7. dubna 1943. Bylo mu 47 let.¹¹⁰

3.1.1 *Petrolejové lampy*

Josef Rumler v knize *Epik Jaroslav Havlíček* uvádí, že Havlíčkův první román *Petrolejové lampy*, který byl napsán v roce 1934, vyšel až o rok později pod názvem *Vyprahlé touhy*. Román se setkal s pozitivními ohlasy tehdejší kritiky. Přepracované vydání tohoto díla spatřilo světlo světa však až po autorově smrti, v roce 1944. Rumler zmiňuje, že Havlíček původně místo Vejrychovska a Jilemnice použil názvy Ulrychovsko a Jivno, aby na první pohled zakryl reálný předobraz svého díla. V přepracovaném vydání použil Havlíček reálná jména daných lokalit.¹¹¹ Moldanová dílo *Petrolejové lampy*

¹⁰⁵ Tamtéž, s. 14.

¹⁰⁶ Život. *Jaroslav Havlíček.cz: A jeho Jilemnice* [online]. [cit. 2021-03-30]. Dostupné z: <http://www.jaroslavhavlicek.cz/zivot>.

¹⁰⁷ Tamtéž.

¹⁰⁸ RUMLER, Josef. *Epik Jaroslav Havlíček*. Praha: Československý spisovatel, 1973, s. 14.

¹⁰⁹ Život. *Jaroslav Havlíček.cz: A jeho Jilemnice* [online]. [cit. 2021-03-30]. Dostupné z: <http://www.jaroslavhavlicek.cz/zivot>.

¹¹⁰ RUMLER, Josef. *Epik Jaroslav Havlíček*. Praha: Československý spisovatel, 1973, s. 14–16.

¹¹¹ Tamtéž, s. 15–16, 115.

charakterizuje jako román, který není pouze psychologický, ale má blízko také k románu sociálnímu.¹¹²

Josef Rumler v doslovu ke knize *Vlčí kůže* uvádí, že Jaroslav Havlíček měl v plánu vytvořit třídílný románový cyklus, sledující životní události Štěpánky Kiliánové, z prostředí Jilemnice, nicméně za svého života stihl napsat pouze *Petrolejové lampy* a část románu *Vlčí kůže*. Josef Rumler se o rekonstrukci díla *Vlčí kůže* pokusil. Podle Rumlera plánoval Havlíček uzavřít cyklus románem s názvem *Vylomené dveře*, v němž měla být Štěpánky životní cesta skončena během září 1938. Rumler také připomíná, že dějově na titul *Petrolejové lampy* navazuje román *Poslední rok*, o kterém však Havlíček neuvažoval jako o možné součásti cyklu.¹¹³

Román *Petrolejové lampy* sleduje životní cestu Štěpánky Kiliánové¹¹⁴, dcery místního stavitele Kiliána a Anny Kiliánové (rozené Malinové). Děj je situován do autorovy rodné Jilemnice a okrajově jsou zmiňovány i okolní lokality (například dvůr Vejrychovsko, Martinice v Krkonoších, Hrabačov, Mříčná, ...).

Příběh začíná Štěpčíným narozením (1. září 1870) a stručným popisem jejího dětství. Štěpka se svým vzhledem a chováním vymyká ostatním jilemnickým dívkám a ženám. Je při těle, výstřední, hlučná a navazování vztahů s chlapci jí příliš nejde. Většinu času tráví se svými bratřenci Janem a Pavlem Malinovými na Vejrychovsku. Tento dvůr, nacházející se nedaleko martinického lesa, vlastní otec chlapců, Jan Malina, bratr Anny Kiliánové. Jan a Pavel zde učí Štěpku, jak se starat o statek, jak krmit dobytek, a společně hrají různé hry nebo zápasí.

„Druhý život“ žije Štěpka v Jilemnicích, kde se vídá s děvčaty pocházejícími z výše postavených rodin. Mnohem raději ale tráví čas na statku, ve městě je její jedinou zálibou divadlo. I obyvatelé Jilemnice vidí ve Štěpce velmi talentovanou herečku.

Poté, co Štěpka vychodí školu, pošlou ji rodiče ke vzdálené příbuzné, paní Zemanové, do Jičína, kde se hlavní hrdinka učí vařit a šít. Brzy si začne všimnout odlišností mezi velkým Jičínem a zaostalou Jilemnicí.

Po návratu do rodného městečka se Štěpka setkává s bratřencem Pavlem Malinou. Ten byl poslán na studia do Jičína a následně do vojenské kadetky do Prahy. Nyní přijel

¹¹² MOLDANOVÁ, Dobrava. Psychologický román. In: *Poetika české meziválečné literatury*. Praha: Československý spisovatel, 1987. ISBN 22-146-87, s. 223.

¹¹³ RUMLER, Josef. Doslov. In: HAVLÍČEK, Jaroslav. *Vlčí kůže*. Hradec Králové: Kruh, 1967, s. 311–313, 315.

¹¹⁴ Štěpánka Kiliánová je v románu označována zdomácněnou podobou svého jména – Štěpka.

na Vejrychovsko trávit svou vojenskou dovolenou. Bratranec se rozhodne pozvat Štěpku na dostaveníčko, ze kterého však žádná láska nevzejde. Pavel po skončení dovolené opět opouští Jilemnici a Štěpka dál hledá svého osudového muže.

V den svých 20. narozenin se hlavní hrdinka rozhodne vydat ke kartárce, aby jí předpověděla budoucnost. Štěpka se dozví, že veškeré velké události v jejím životě se stanou za války. Ostatně už její narození v den, kdy probíhala bitva u Sedanu, potvrzuje teorii kartárky. Štěpka netrpělivě očekává válečný konflikt v naději, že pozná toho pravého muže.

V roce 1899 se do Jilemnice již natrvalo vrací Pavel Malina, který se v následujícím roce odhodlá požádat svou sestřenicí o ruku. K tomuto rozhodnutí dojde, jelikož ve sňatku se Štěpkou vidí příležitost dostat se k bohatství a zachránit tak Vejrychovsko, které svým dosavadním nezřízeným životem zadlužil. V jižní Africe probíhá búrská válka, která je pro Štěpku znamením, že nadešel pravý čas na vdávání. Jejich manželství však není příliš šťastné – Štěpka velmi touží po dítěti a chápajícím manželovi, ale ani jedno jí Pavel není schopný dát. Z vojny, spojené s nevázaným životem, si totiž přivezl syfilis.

Hlavní hrdinka přijde v roce 1903 o oba rodiče a jediný, kdo jí v životě zbude, je manžel. Jeho nemoc se postupem času zhoršuje – Pavel se hůře pohybuje a je na Štěpku čím dál více hrubý. Štěpčino přání stát se maminkou se rozplývá. Jeho bratr Jan se ho rozhodne odvézt do psychiatrické léčebny, aby nepůsobil těžkosti jak Štěpce, tak jemu a otci. Štěpka je nejprve zásadně proti, ale později si uvědomí, že je to v dané situaci to nejlepší řešení. V psychiatrické léčebně v Praze Pavel umírá.

Po Pavlově pohřbu (někdy koncem února 1905) příběh *Petrolejových lamp* končí. V závěru knihy se druhý bratranec hlavní hrdinky, Jan Malina, odhodlává k žádosti o Štěpčinu ruku.¹¹⁵

3.1.2 Společensko-historický kontext v díle *Petrolejové lampy*

Havlíček vystavěl *Petrolejové lampy* na reálných okamžicích světové a národní historie. Do románu jsou zahrnuty rovněž události, které se týkají regionálních dějin.

¹¹⁵ HAVLÍČEK, Jaroslav. *Petrolejové lampy*. Praha: Odeon, 1983.

Autorova manželka, Marie Havlíčková, se zasloužila o vytvoření literární mapy města Jilemnice, již doprovodila komentářem a informacemi o místech, událostech a osobách, které se staly předobrazy Havlíčkových děl.¹¹⁶ Projevy velké i malé historie jsou provazovány s dějem knihy a do jisté míry určují Štěpčin život, který ovlivňuje také maloměstské prostředí a zdejší společnost. Příběh je zasazen do autorova rodného města Jilemnice a časově je ohraničen datem narození Štěpky (1. září 1870) a dnem pohřbu jejího manžela, Pavla Maliny (konec února 1905).

V úvodní kapitole vypravěč připomíná několik událostí, které v dřívějších dobách zažili obyvatelé Jilemnice. Uvádí například požáry, jež přežila pouze budova Pecníku,¹¹⁷ která dle Marie Havlíčkové sloužila k pečení chleba pro jilemnické postižené.¹¹⁸ Dále vypravěče zmiňuje epidemii moru v roce 1772 nebo zavedení vodovodu, který vodu z pramene vedl do kašny, v roce 1780. Jako zdroj informací jsou uvedeny městské letopisy uložené v muzeu.¹¹⁹ Odkazem na dané letopisy evokuje Havlíček zdání autentičnosti obrazu historie ve svém díle. Marie Havlíčková uvádí, že Jilemnice byla zachváčena několika požáry, které se vyhnuly poničení budovy Pecníku.¹²⁰ Stejně tak *Velké dějiny země koruny české* potvrzují pravdivost tvrzení, že mor české země v druhé polovině 18. století opravdu sužoval.¹²¹ O historii vodovodu ve městě Jilemnice se zmiňuje internetová stránka historickasidla.cz. Je zde uvedeno, že městský vodovod byl vybudován až v roce 1888, informace o výše zmiňovaném vodovodu otevřeném v roce 1780 na webových stránkách uvedeny nejsou.¹²²

Jako malá trpěla Štěpka nedostatečnou pozorností rodičů a následně si při návštěvách svých spolužaček všimla, že projevovali zájem o děti souvisí s povoláním, jaké rodiče vykonávají. Dětem obchodníků a řemeslníků se dostávalo skoro stejné pozornosti jako Štěpce. Jejich rodiče totiž těžko sháněly prostředky na živobytí a přední pro ně bylo laskavé chování k zákazníkům. Jinou situaci zažívaly děti úředníků

¹¹⁶ HAVLÍČKOVÁ, Marie. Jilemnice v díle Jaroslava Havlíčka. In: *Jaroslav Havlíček: Neklidné srdce*. Liberec: Odkazy, 2006. s. 61–140. ISBN 80-86807-27-4.

¹¹⁷ HAVLÍČEK, Jaroslav. *Petrolejové lampy*. Praha: Odeon, 1983, s. 8.

¹¹⁸ HAVLÍČKOVÁ, Marie. Jilemnice v díle Jaroslava Havlíčka. In: *Jaroslav Havlíček: Neklidné srdce*. Liberec: Odkazy, 2006. s. 61–140. ISBN 80-86807-27-4, s. 69.

¹¹⁹ HAVLÍČEK, Jaroslav. *Petrolejové lampy*. Praha: Odeon, 1983, s. 8.

¹²⁰ HAVLÍČKOVÁ, Marie. Jilemnice v díle Jaroslava Havlíčka. In: *Jaroslav Havlíček: Neklidné srdce*. Liberec: Odkazy, 2006. s. 61–140. ISBN 80-86807-27-4, s. 69.

¹²¹ BĚLINA, Pavel, Jirí KAŠE a Jan P. KUČERA, *Velké dějiny země Koruny české X. (1740–1792)*. Praha: Paseka, 2001. 80-7185-384-4, s. 320.

¹²² Jilemnice. *Historická sídla* [online]. [cit. 2021-04-11]. Dostupné z: <https://www.historickasidla.cz/dr-cs/165-jilemnice.html>.

a učitelů.¹²³ „*Tam bylo zaměstnání pečlivě odděleno od hodin odpočinku, žena se v domácnosti obírala dětmi jako svou největší a mnohdy i jedinou radostí.*“¹²⁴

V souvislosti se společenským postavením je z románu možné vyčíst, že se v Jilemnici ukazoval také rozdíl mezi měšťskými a venkovskými obyvateli. Každá strana měla úplně jiné povinnosti a zaobírala se jinými problémy. Po sblížení se s bratřenci z Vejrychovska „[...] žila vlastně Štěpka dvojitým životem.“¹²⁵ S nimi se učila, jak vypadá běžný den na statku, a ve městě se stýkala s dívkami z lepších rodin.¹²⁶ Prohloubení rozdílů mezi životem lidí ve městě a na vesnici je jeden z projevů společensko-historického kontextu, který byl pro danou dobu typický.

Jilemnická společnost žila bohatým kulturním životem. „*Tehdy bylo v Jilemnici zvykem, že školní mládež se hrála každý rok na jevišti ochotnického spolku jedno divadelní představení. Byly to většinou zdramatizované pohádky, v kterých vystupovali skřítkové, víly, princezny a čarodějové.*“¹²⁷ Při výběru rolí nebyl rozhodujícím faktorem pouze věk dítěte a jeho nadání, ale také společenské postavení rodiny.¹²⁸ Ve městě fungoval divadelní ochotnický spolek „Kolár“, jehož předním členem byl stavitel Kilián. Svou účast na chystané divadelní hře ale přenechal dceři.¹²⁹ Na divadelnictví v Jilemnici vzpomíná v knize *Neklidné srdce* autorova manželka, Marie Havlíčková.¹³⁰ K dalším společenským akcím, které se v Jilemnici pořádaly, patřily taneční,¹³¹ maskarní bál¹³² nebo výlety do přírody, konané v letech 1891–1898.¹³³ Josef Rumler uvádí, že sám Havlíček se v roce 1913 jilemnických výletů do přírody účastnil.¹³⁴

Havlíček do *Petrolejových lamp* zasadil také tematiku maloměstské společnosti. Popisuje Jilemnici jako prostředí, kde výše postaveným rodinám velmi záleží na tom, jak ve společnosti vystupují. Pokud by se totiž stalo nějaké faux pas, místní obyvatelé by šířily pomluvy. „*Městečko čekalo trpělivě na skandál, který stále jaksi nepřicházel.*“¹³⁵

¹²³ HAVLÍČEK, Jaroslav. *Petrolejové lampy*. Praha: Odeon, 1983, s. 20.

¹²⁴ Tamtéž.

¹²⁵ Tamtéž, s. 23.

¹²⁶ Tamtéž.

¹²⁷ Tamtéž, s. 25.

¹²⁸ Tamtéž.

¹²⁹ Tamtéž, s. 66.

¹³⁰ HAVLÍČKOVÁ, Marie. Jilemnice v díle Jaroslava Havlíčka. In: *Jaroslav Havlíček: Neklidné srdce*. Liberec: Odkazy, 2006. ISBN 80-86807-27-4, s. 70–73.

¹³¹ HAVLÍČEK, Jaroslav. *Petrolejové lampy*. Praha: Odeon, 1983, s. 64.

¹³² Tamtéž, s. 91–92.

¹³³ Tamtéž, s. 101.

¹³⁴ RUMLER, Josef. *Epik Jaroslav Havlíček*. Praha: Československý spisovatel, 1973. s. 13.

¹³⁵ HAVLÍČEK, Jaroslav. *Petrolejové lampy*. Praha: Odeon, 1983, s. 119.

Opakem jilemnických maloměšťáků je manželka pana doktora Hilmara, „[...] kterou městečko ještě nenaučilo odsuzovat a pomlouvat [...]“¹³⁶

Bohaté rodiny měly ve zvyku svůj přepych dávat na odiv. „*Vzrůstající blahobyť musil být něčím vyjádřen.*“¹³⁷ Nejlépe toho šlo dosáhnout pomocí módy. „[...] celé maloměstské prostředí svádělo k napodobování, lákalo k závodění. *Vyniknout! Předstihnout! Stuhly, krajkovina, korále, sametky, jarmareční šperky [...]*“¹³⁸ Společenské postavení bylo velmi rozebíraným tématem. Hráló roli například při výběru partnerů do tanečních. „*Hostinský Sektor, to byl tak chlapík pro ni, ale o něm se zase zcela jistě nevědělo, nestojí-li na společenském žebříčku o stupeň níž.*“¹³⁹

Štěpka je v *Petrolejových lampách* zobrazena jako žena, kterou zvyklosti nutí k distingovanému chování, ale ona se zároveň snaží o jistou emancipaci. Když kvůli nemoci nemůže přijít posluhovačka Traklová k rodině Kiliánových vyprat prádlo, Štěpka si obleče zástěru a sama převezme práci za paní Traklovou. Anna, Štěpky matka, pro to však nemá příliš pochopení.¹⁴⁰ „*Drhla a zpívala si hrozné odrhovačky jako opravdová služka, až ji matka musila okřiknout. Copak se tohle sluší na vzorně vychovanou dívku z dobré rodiny?*“¹⁴¹

Důležitou roli v *Petrolejových lampách* hraje motiv války. V den svých dvacátých narozenin se Štěpka rozhodla jít ke kartářce Hanouskové do Mřičné, která jí sdělila, že vše, co se v jejím životě udá, bude souviset s válkou.¹⁴² Štěpka se narodila 1. září 1870, v den, kdy v rámci prusko-francouzské války proběhla bitva u Sedanu.¹⁴³ „*Ve válce se Štěpka narodila, ve válce se provdá. [...]* Nu, naštěstí je pořád někde nějaká válka. *Angličané a Francouzi válčí v Asii, Italové v Africe, snad to nejsou ty pravé války, ale kdoví, možná že také platí.*“¹⁴⁴ Hlavní hrdinka sice ví, že velké okamžiky v jejím životě proběhnou na pozadí válečného konfliktu, ale na druhou stranu ji toto předurčení limituje. Štěpka se musí spoléhat na to, že na všechny důležité události jejího života bude muset čekat až do doby, kdy bude probíhat válka. Po návštěvě kartářky Štěpka netrpělivě

¹³⁶ Tamtéž, s. 114.

¹³⁷ Tamtéž, s. 43.

¹³⁸ Tamtéž, s. 44.

¹³⁹ Tamtéž, s. 64.

¹⁴⁰ Tamtéž, s. 68–69.

¹⁴¹ Tamtéž, s. 69.

¹⁴² Tamtéž, s. 86–89.

¹⁴³ Tamtéž, s. 16.

¹⁴⁴ Tamtéž, s. 90.

očekává jakýkoliv boj, který by jí mohl do života přinést muže. Zoufale pročítá noviny a snaží se najít zprávu o chystaném nebo probíhajícím válečném konfliktu.¹⁴⁵ S mužem totiž hlavní hrdinka může přivést na svět potomka, kterého si velmi přeje. V momentu, kdy Štěpka potkává své bývalé spolužačky s kočárky, se touha po vlastním dítěti ještě stupňuje.¹⁴⁶ Stereotypy, které na přelomu 19. a 20. století panují v maloměstské společnosti, tlačí Štěpku k tomu, aby se brzy a dobře vdala a zároveň společně s manželem vychovávala potomka. Tyto skutečnosti si Štěpka uvědomuje, když pozoruje své vrstevnice s jejich dětmi. Vnímají to i ostatní obyvatelé Jilemnice – například paní Hilmarová, která „[...] celkem dost dobře snášela přepjaté chování stárnoucí dívky, snad s ní cítila cosi podobného soustrasti.“¹⁴⁷

Autor do textu zakomponoval kromě válek i další historické události. V 18. kapitole je uvedeno: „*Jedenatřicátého ledna zemřel podivnou smrtí arcivévoda Rudolf, příští mocnár, v mladém ještě věku.*“¹⁴⁸ Arcivévoda Rudolf skutečně zemřel, ovšem datum je v románu posunuto. Jiří Pernes uvádí, že k sebevraždě došlo o den dříve – 30. ledna 1889.¹⁴⁹ Historický kontext použil Havlíček rovněž v souvislosti s určením doby, kdy se u Anny Kiliánové, Štěpčiny matky, projeví počátky nemoci. „[...] bylo to tenkrát, když anarchista ve Švýcařích zavraždil císařovnu Alžbětu.“¹⁵⁰ Štěpka si spojení mezi matčinými problémy a zmiňovanou událostí uvědomuje až později. Totéž se děje i u dalších projevů společensko-historického kontextu v průběhu děje. Lze tedy konstatovat, že dějiny předznamenávají důležité okamžiky Štěpčina života a že hlavní hrdinka si propojení daných situací s historickým děním uvědomuje až zpětně.

Ve 26. kapitole se píše, že každé jaro trápila Jilemnici rozvodněná Jilemka. V roce 1895 byly však povodně největší.¹⁵¹ Marie Havlíčková doplňuje popis povodní o vlastní vzpomínky: „*Chodili jsme se dívat na most, pod ním se s hukotem valila kalná voda a ohrožovala sochy svatého Václava a Jana Nepomuckého. V Jilmě byla široce rozlité, některé domky poblíž břehu byly zaplaveny, voda dosahovala někde až ku střeše.*“¹⁵²

¹⁴⁵ Tamtéž, s. 117.

¹⁴⁶ Tamtéž, s. 114–116.

¹⁴⁷ Tamtéž, s. 114–115.

¹⁴⁸ Tamtéž, s. 73.

¹⁴⁹ PERNES, Jiří. *Pod habsburským orlem – České země a Rakousko-Uhersko na přelomu 19. a 20. století*. Praha: Brána, 2006. ISBN 80-7243-290-7, s. 8.

¹⁵⁰ HAVLÍČEK, Jaroslav. *Petrolejové lampy*. Praha: Odeon, 1983, s. 124.

¹⁵¹ Tamtéž, s. 110.

¹⁵² HAVLÍČKOVÁ, Marie. Jilemnice v díle Jaroslava Havlíčka. In: *Jaroslav Havlíček: Neklidné srdce*. Liberec: Odkazy, 2006. ISBN 80-86807-27-4, s. 75.

Z dějin Jilemnice je v textu dále zmíněna stavba dráhy z Martinic do Rokytnice, která byla zahájena v roce 1897.¹⁵³ Velkou událostí pro místní obyvatele bylo její otevření a první příjezd lokálky na jilemnické nádraží, což se, dle Havlíčkova popisu, uskutečnilo 1. září 1899.¹⁵⁴ Autor si tato data přizpůsobil pro potřeby textu. Ve skutečnosti byla stavba zahájena 10. října 1898 a provoz na trati fungoval až od 7. prosince 1899.¹⁵⁵ Havlíček posunul datum příjezdu lokálky do Jilemnice na 1. září, aby korespondovalo se Štěpčinými narozeninami. Tímto způsobem je opět zdůrazněn vliv historických událostí na život hlavní hrdinky.

V *Petrolejových lampách* se objevuje také tematika přelomu 19. a 20. století. Autor tento symbolický předěl zpětně komentuje: „[...] a hle – svět se nezbořil, nespláchla ho potopa, babičky v kostele se mýlily, bůh se nerozhněval, hříšné nezahladil. Svět žije, a žije i měšťáctví, ukolébané mírem.“¹⁵⁶ Havlíček do textu zasadil i změny, které nové století do Jilemnice přineslo. Zmiňuje, že starý věk byl spíše statický, věci fungovaly dlouho beze změny a vedoucí úlohu měli sedláci, obchodníci a řemeslníci. S novým stoletím však přijde nová generace, která převezme rozhodující pozice ve vedení města. Řemeslo bude nahrazeno tovární výrobou a dojde také k elektrifikaci: „[...] zázračně zaplanou žárovky, dům i ulice se pohádkově vznítí pouhým klapnutím vypínače.“¹⁵⁷ Havlíčkovo představení atmosféry, panující v Jilemnici v této době, koresponduje s tehdejšími děními v celém českém prostředí.

V roce 1899 se Štěpka dočká válečného konfliktu (USA porazí Španělsko ve španělsko-americké válce a probíhá búrská válka v Jižní Africe) a do cesty jí přijde Pavel Malina.¹⁵⁸ V rozhovoru Štěpky a Pavla je zobrazen Štěpčin názor na současně probíhající boje: „[...] Co říkáš Búrům? Chlapíci, co?“¹⁵⁹ Filip Nerad ve své publikaci *Búrská válka* uvádí, že většina evropské veřejnosti se klonila na stranu Búrů, a to ze dvou důvodů. Prvním byla neoblíbenost rozpínavé koloniální politiky Velké Británie a druhým důvodem bylo uznání odvahy Búrů, kteří se rozhodli, i přesto, že byli v menšině, uhájit

¹⁵³ HAVLÍČEK, Jaroslav. *Petrolejové lampy*. Praha: Odeon, 1983, s. 120–121.

¹⁵⁴ Tamtéž, s. 129.

¹⁵⁵ Trať 042 Martinice v Krkonoších – Rokytnice nad Jizerou. *Spolek železniční historie Martinice v Krkonoších* [online]. [cit. 2021-03-20]. Dostupné z: <http://www.nadrazimartinice.cz/trate-042.php>.

¹⁵⁶ HAVLÍČEK, Jaroslav. *Petrolejové lampy*. Praha: Odeon, 1983, s. 132.

¹⁵⁷ Tamtéž, s. 133.

¹⁵⁸ Tamtéž, s. 137–138.

¹⁵⁹ Tamtéž, s. 147.

svou nezávislost.¹⁶⁰ Pavel se k tomuto problému staví opačně, dle Štěpčiny slov, jako důstojník.¹⁶¹ Když se později Pavel rozhodne, že si chce vzít Štěpku za ženu, všechno začne hlavní hrdince zapadat dohromady. „*Búrská válka – ženich – karty se vyplňují! Nebožka Hanousková měla pravdu. Osud promluvil.*“¹⁶²

Příchod nového století znamenal i přelom v životě hlavní hrdinky, která do nového věku měla vstoupit s manželem po boku. Svatba Štěpky a Pavla, která se uskutečnila 10. listopadu 1900, tedy stále v době, kdy probíhala búrská válka, hlavní hrdinku jen utvrdila v přesvědčení, že kartářka měla pravdu s tím, že všechny důležité okamžiky v jejím životě se stanou za války, a do konce svého života tomuto výkladu bude věřit.¹⁶³ Štěpka postupně přichází na to, že jeden z jejích velkých snů – stát se matkou – se jí s manželem nevyplní. Štěpčina touha vychovávat dítě je tak velká, že by raději zemřela, než aby žila bez potomka. Před Pavla jednoho dne položí zbraň a řekne mu, ať s ní zplodí dítě, nebo ať ji zastřelí. Pavel jí sdělí, že je nemocný, a hlavní hrdinka je nucena se smířit s nastalou situací a také tím, že svatba s bratrancem byl velký omyl.¹⁶⁴

V noci z 20. a 21. února 1904 se Štěpce zdá sen, jenž je předzvěstí pro zprávu o manželově smrti, kterou následujícího rána hlavní hrdinka dostane.¹⁶⁵ Souvislost mezi sny, jejich výklady a nevědomými procesy, byla jednou z oblastí zkoumání Sigmunda Freuda, a zároveň i jednou z okolností, která ovlivnila psychologickou prózu.¹⁶⁶

Další válečný výboj, který ovlivnil hrdinčin život, přišel 4 roky po svatbě. Do února 1904 zasadil Havlíček poslední událost v *Petrolejových lampách*, která má souvislost s válkou. Poté, co Štěpka obdrží telegram s informací o Pavlově smrti, jede hlavní hrdinka do psychiatrické léčebny, kde její manžel přebýval. Po cestě z Prahy domů si Štěpka všimne titulku v novinách, které si čte jeden z cestujících.¹⁶⁷ Ten hlásá: „*OBLEŽENÍ PORT ARTHURU*“¹⁶⁸ Štěpka si uvědomí, že od začátku února probíhá válka Rusů s Japonci a že se jí stala další životní událost podle výkladu, který jí kartářka předpověděla.¹⁶⁹

¹⁶⁰ NERAD, Filip. *Búrská válka*. Praha: Aleš Skřivan ml., 2004. ISBN 80-86493-13-X, s. 102–103.

¹⁶¹ HAVLÍČEK, Jaroslav. *Petrolejové lampy*. Praha: Odeon, 1983, s. 147.

¹⁶² Tamtéž, s. 167.

¹⁶³ Tamtéž, s. 195.

¹⁶⁴ Tamtéž, s. 208–213.

¹⁶⁵ Tamtéž, s. 302–304.

¹⁶⁶ Stejně téma je rozebráno v kapitole o vzniku psychologické prózy ve společensko-historickém kontextu.

¹⁶⁷ HAVLÍČEK, Jaroslav. *Petrolejové lampy*. Praha: Odeon, 1983, s. 305, 307.

¹⁶⁸ Tamtéž, s. 307.

¹⁶⁹ Tamtéž.

3.2 Egon Hostovský

Egon Hostovský se narodil 23. 4. 1908 do židovské rodiny jako nejmladší z 8 dětí. Otec spoluvlastnil textilní továrnu, ale jako podnikatel nebyl příliš úspěšný. Na rodině Hostovských, která žila v Hronově, se negativně podepsala první světová válka, jež přinesla značnou chudobu vedoucí ke smrti dvou Hostovského sourozenců.¹⁷⁰

Na náchodské reálné gymnázium nastoupil Egon Hostovský v roce 1919. Jak připomíná Vladimír Papoušek, během svých studentských let našel Hostovský zálibu v díle F. M. Dostojevského. Tento realistický autor měl vliv na spisovatelovu ranou tvorbu například v kladení existenciálních otázek. Literárně činným se Hostovský stal již během gymnaziálních let – v roce 1926 mu vyšlo první prozaické dílo s názvem *Zavřené dveře*. Rokem 1927 započal studium na filozofické fakultě Univerzity Karlovy, které o dva roky později přerušil.¹⁷¹

Na konci 20. let potkal Hostovský Květu Ondrákovou, s níž se v roce 1932 oženil. Od roku 1937 pracoval jako úředník na ministerstvu zahraničí. Manželé spolu žili v Praze až do února 1939, kdy Hostovský odjel do Belgie, kde se po okupaci Československé republiky rozhodl setrvat. Současně se s manželkou rozhodli pro rozvod a rozluku, aby tak ochránili jak Květu, tak jejich dceru Olgu. Pro Hostovského byla izolace od rodiny složitá a podobná témata zahrnoval i do své tvorby.¹⁷²

V publikaci *Egon Hostovský: Člověk v uzavřeném prostoru* se zmiňují Hostovského zahraniční cesty. Z Belgie pokračoval spisovatel přes Francii do Portugalska, odkud následně, roku 1941, odletěl do Spojených států amerických, konkrétně do New Yorku. Zde Hostovský působil jako úředník československého konzulátu.¹⁷³

Egon Hostovský se v roce 1944 znovu oženil, tentokrát s o 12 let mladší židovkou Jindrou Brumlíkovou. Manželům se za krátký čas narodila dcera Jarmila.¹⁷⁴

¹⁷⁰ SÁDLO, Václav. *Egon Hostovský a rodný kraj*. Liberec: Bor, 2008. ISBN 978-80-86807-78-2, s. 11–16.

¹⁷¹ PAPOUŠEK, Vladimír. *Egon Hostovský: Člověk v uzavřeném prostoru*. Jinočany: H & H, 1996. ISBN 80-86022-02-1, s. 13–14.

¹⁷² Tamtéž, s. 15, 22–23.

¹⁷³ Tamtéž, s. 23.

¹⁷⁴ Tamtéž, s. 25.

Václav Sádlo uvádí, že všichni členové Hostovského hronovské rodiny zemřeli za války kvůli holocaustu. Spisovatel se v letech 1946–1949 se do rodné země několikrát podíval, vždy však pouze na krátký čas. Domovem mu stále byly Spojené státy americké.¹⁷⁵

Papoušek popisuje další peripetie Hostovského života. V roce 1948 získal spisovatel práci v zahraničním zastupitelském úřadě a posléze působil jako tajemník na velvyslanectví v Norsku. Po krátké návštěvě Československa a následném návratu zpět do Skandinávie se rozhodl rezignovat na své zastupitelské posty a znovu se stal emigrantem. Domovem se mu opětovně staly již zmiňované Spojené státy americké.¹⁷⁶

Potřetí se Hostovský oženil s Američankou Reginou Weissovou, která mu v roce 1958 porodila syna Paula. Společně se z USA přestěhovali do Dánska, kde pobývali v letech 1964–1966. Poté se opět vrátili do Ameriky. V roce 1968 plánoval spisovatel návštěvu Československa, kterou nakonec neuskutečnil. Do rodné země se již nestihl podívat. Egon Hostovský zemřel 7. května 1973.¹⁷⁷

3.2.1 *Žhář*

Egon Hostovský psal dílo *Žhář* od listopadu 1934 do srpna 1935. Prvního vydání se kniha dočkala ve stejném roce, ve kterém autor dílo dokončil.¹⁷⁸

Román *Žhář* pojednává o událostech ve městečku Zbečnov, které leží nedaleko pruských hranic. Místní obyvatelé jako centrum všeho společenského dění vnímají hospodu U Stříbrného holuba s hostinským Josefem Simonem. Tento muž společně s manželkou a dvěma dětmi (Eliškou a Kamilem) bydlí v patře nad hospodou, v němž jsou zároveň 4 ze 7 pokojů vyhrazené pro ubytování cizinců. Simon je spravedlivý a dobrosrdečný člověk. Tyto vlastnosti se u něj projevují například tím, že k prahu své hospody každý čtvrtek nechává chodit žebráky a dává jim jídlo.

V hospodě U Stříbrného holuba sedává mimo dalších hostů také koňský handlíř Braha, punčochář Šimek a holič Průša. Tito tři zbečnovští obyvatelé se jednou sejdou

¹⁷⁵ SÁDLO, Václav. *Egon Hostovský a rodný kraj*. Liberec: Bor, 2008. ISBN 978-80-86807-78-2, s. 40–42.

¹⁷⁶ PAPOUŠEK, Vladimír. *Egon Hostovský: Člověk v uzavřeném prostoru*. Jinočany: H & H, 1996. ISBN 80-86022-02-1, s. 26.

¹⁷⁷ Tamtéž, s. 27, 29–30.

¹⁷⁸ HOSTOVSKÝ, Egon. *Žhář*. Praha: Československý spisovatel, 1968, s. 4, 130.

u společného stolu při hraní karet. K jejich zábavě se připojí Prušák, který je zbylým třem hráčům podezřelý, proto na něj zavolají četníka. Prušák následně vykřikuje, že se Čechům nevyplatí hanobit Němce a že se jim to vrátí, jelikož skrz Zbečnov brzy projdou vojska Prusů. Zároveň také vyhrožuje zhárstvím. Podaří se mu utéci, ale na základě jeho slov je mu později přisuzována možná vina za vzniklé požáry.

Po roce manželství najde Simon deník své ženy, ze kterého se dozví o manželčině tajné lásce a o tom, že je nešťastná, jelikož si Josefa vzala pouze z donucení rodičů. Deník tedy Simonovi ukáže pravý důvod její odtažitosti. Chladná je Simonová také ke své dceři Elišce. Ta je, po vzoru matčiny minulosti, poslána na 3 roky do kláštera, kde se seznámí s Dorou.

Za hlavní postavu *Zháře* lze považovat 15letého Kamila, mladší dítě Simonových. Součástí příběhu jsou Kamilovy vzpomínky na dětství a líčení pocitů, které dospívající chlapec zažívá. Kamil má s matkou dobrý vztah. Přijde mu ale zvláštní, proč matka pokaždé, když odchází na procházku, zamyká pokoje, jako by před zbytkem rodiny něco ukrývala. Později se dozví, že tam matka schovává své rodinné dědictví.

V příběhu se dále vyskytuje postava Rudolfa, Kamilova spolužáka. Rudolf je syn lékaře a po vzoru svého otce plánuje i on sám studovat medicínu. Rád by se na studia vydal do Paříže. Kamilovi byl podsouván názor, že musí studovat, aby v životě něčeho dosáhl. Dojíždí tedy lokálkou na gymnázium, které se nachází v okresním městě. V průběhu děje se čtenář dozvídá, že Kamil se po prázdninách na gymnázium vrátit nechce. Jeho sen je pracovat jako otec – být hostinský, starat se o hospodu a mít spokojené zákazníky. Bojí se, že mu to rodiče budou vymlouvat. Matka však nakonec souhlasí a otec má ze synova rozhodnutí velkou radost – rodinné podnikání bude fungovat i nadále a nebude se muset hledat nikdo další, kdo by hospodu měl přebrat.

Poté, co Josefova manželka odjede na návštěvu za rodinou, pozve Eliška přítelkyni Doru na pár dní na návštěvu do Zbečnova. Simonová se po cestě domů od rodiny zastaví v klášteře, kde se dozví pravdu o rodině Eliščiny kamarádky. Dořin otec byl nucen se rozvést, protože jeho manželku našli v minutovém hotelu. To byl důvod, proč musela Dora opustit klášter.

Kamil je krásou a výstřední povahou Eliščiny kamarádky naprosto uchvácen a poté, co ho Dora políbí, se do ní zamiluje. Jednou v noci Kamil slyší, jak si sestra s kamarádkou povídá. Z jejich rozhovoru vyplyne, že Doře se Eliščin bratr vlastně vůbec

nelíbí, naopak jí přijde velmi ošklivý. Kamila tato slova zasáhnou, ale Dora ho uklidní, že šlo jen o nedorozumění. Později chlapi sdělí, že by chtěla, aby kvůli ní vykonal něco velkého, třeba založil požár. Jinak pro ni není příliš zajímavý. Kamil tedy v průběhu následujících dní vyvěsí 2 varovné plakáty s informací o plánovaných žhářských útocích, dle nichž se požáry opravdu uskuteční. Ani jeden ale není způsoben vinou Kamila. Mezitím je Dora vypuzena matkou Elišky a Kamila a bez rozloučení odjíždí pryč.

V průběhu událostí se v hospodě U Stříbrného holuba ubytuje básník Jiří Sýkora z Prahy. Společně s Eliškou se do sebe zakoukají a plánují společný útěk. Ten se vydaří, ale Eliška brzy pochopí, že Jiří není čestný muž, a uteče od něj zpět do Zbečnova. Doma se Eliška udobří s matkou a rodina bude dále žít v harmonickém vztahu.

Žhář sužuje Zbečnov po dobu 2 měsíců. Shoří Horníkův dvůr (ve kterém požár nejspíše nezpůsobí žhář, nýbrž doutnající trámovi), Haškův mlýn, punčochářův dům a dům holiče Průši.

Koňský handlíř, holič a punčochář se po skončení žhářských útoků sejdou společně v hospodě a debatují o uplynulých událostech. Ve veselé náladě si dělají legraci z toho, že to oni sami si zapálili svoje příbytky. Holič si obviňování nevyloží jako vtíp, následně si o něm budou přisedící myslet, že se zbláznil.

Žhář nakonec není dopaden. Trojice mužů už se také nikdy U Stříbrného holuba nesejde – holič zemře v nemocnici, punčochář se odstěhuje, koňský handlíř sice ve Zbečnově zůstane, ale začne navštěvovat jinou hospodu.¹⁷⁹

3.2.2 Společensko-historický kontext v díle *Žhář*

Hostovský pro děj této knihy zvolil městečko Zbečnov. Dle Václava Sádla se jedná o autorův rodný Hronov, přičemž název Zbečnov je nejspíše složený ze jména vedlejší vesnice Zbečník a již zmiňovaného města Hronov.¹⁸⁰ Městečko, kde se děj odehrává, leží blízko pruských hranic. „Z oken lokálu hledíš přes náměstí, přes střechy nízkých domků, lučinatý sráz a úzké údolí na pruské kopce s bílými čarami spletitých cest.“¹⁸¹

¹⁷⁹ HOSTOVSKÝ, Egon. *Žhář*. Praha: Československý spisovatel, 1968.

¹⁸⁰ SÁDLO, Václav. *Egon Hostovský a rodný kraj*. Liberec: Bor, 2008. ISBN 978-80-86807-78-2, s. 26.

¹⁸¹ HOSTOVSKÝ, Egon. *Žhář*. Praha: Československý spisovatel, 1968, s. 9.

Příběh je zasazen období letních prázdnin. Blíže však časové určení v románu není specifikováno. Dle doslovu Miloše Pohorského lze předpokládat, že je děj zasazen do předválečné doby.¹⁸² Doložit toto tvrzení je možné tušením, že v blízké době dojde k válečnému konfliktu. Tento předpoklad lze vyčíst například ze slov německého návštěvníka hospody: „[...] *beztak tudy zakrátko potáhnou pruská vojska* [...]“¹⁸³ Další z možných vodítek k určení doby poskytuje vypravěč: „*Lidstvo prý stojí před velikými převraty*.“¹⁸⁴ Na začátku příběhu je uvedeno, že motiv ohně je hodnocen jako odraz tehdejších událostí.¹⁸⁵ Vypravěč přímo neuvádí paralely ke konkrétním historickým momentům, ale prostřednictvím přirovnání požárů k neklidné době je opět možné uvažovat o období před druhou světovou válkou. Dílo bylo vydáno v roce 1935, nelze tedy předpokládat, že bude obsahovat popisy konkrétních událostí souvisejících s válkou, která vypukne o 4 roky později. Nicméně obavy z možného válečného střetu jsou ve *Žhář* patrné.

František Kautman v publikaci *Polarita našeho věku v díle Egona Hostovského* zmiňuje, že oheň lze vnímat jako apokalyptický motiv – požár uvádí svět na pokraj existence, ale na druhou stranu odstraňuje všechn zmatek a země se díky němu může obrodit.¹⁸⁶ Tento výklad žhárství zastává Kamilův kamarád Rudolf: „[...] *Říkám ti pořád, svět musí vyhořet a znovu být zase postaven!*“¹⁸⁷ V souvislosti s tímto motivem lze opět odkázat na možné obavy z blížícího se válečného konfliktu. Hostovský tedy, podle tohoto pojetí, nejspíše chápe válku jako nevyhnutelnou katastrofu, jejíž výsledky povedou k lepším poměrům ve světě.

František Kautman v publikaci *Polarita našeho věku v díle Egona Hostovského* uvádí, že v díle *Žhář* lze nalézt motivy týkající se politiky, a to „[...] *ve formě přímého varování před nebezpečím, které nám hrozí ze sousedního Německa*.“¹⁸⁸ Ve *Žhář* je uvedeno, že „*Od hranic nikdy nic dobrého nepříjde! Čarodějnice na košťatech pro strach nezbedníků, vojáci z manévrů na zlost sedlákům, postrašené pověsti o chystané válce,*

¹⁸² POHORSKÝ, Miloš. Doslov. In: HOSTOVSKÝ, Egon. *Žhář*. Praha: Československý spisovatel, 1968, s. 131.

¹⁸³ HOSTOVSKÝ, Egon. *Žhář*. Praha: Československý spisovatel, 1968, s. 42.

¹⁸⁴ Tamtéž, s. 17.

¹⁸⁵ Tamtéž, s. 9.

¹⁸⁶ KAUTMAN, František. *Polarita našeho věku v díle Egona Hostovského*. Praha: Evropský kulturní klub, 1993. ISBN 80-85212-24-2, s. 99.

¹⁸⁷ HOSTOVSKÝ, Egon. *Žhář*. Praha: Československý spisovatel, 1968, s. 44.

¹⁸⁸ KAUTMAN, František. *Polarita našeho věku v díle Egona Hostovského*. Praha: Evropský kulturní klub, 1993. ISBN 80-85212-24-2, s. 68.

*jaké dosud nebylo.*¹⁸⁹ Také z promluv postav je patná nesnášenlivost vůči Němcům. Vztah Čechů a Němců byl již dlouhou dobu problematický a Hostovský ho ve *Žhář* umocnil například označováním Němců výrazem Prušáci.

Dějštěm veškerého společenského života ve Zbečnově je hospoda U Stříbrného holuba. Obyvatelé městečka zde lamentují nad novinami a současnou politickou situací. Působí tak kontrastně ke klidnému hostinskému, který údajně nemá světový názor a nikomu nevěří.¹⁹⁰

Hostovský do tohoto díla zakomponoval také židovskou tematiku. Hostinský Simon kdysi u Stříbrného holuba ukryl žida, „[...] *o němž šla krajem jedna řeč, že zabil pannu a její křesťanskou krví zadělal prokleté macesy.*“¹⁹¹ Obyvatelé městečka těmto lžím věřili, a protože se Simon žida ujal, rozhodli se, že jeho hospodu nebudou měsíc navštěvovat. Navíc hostinskému rozbili okna.¹⁹²

Dílo *Žhář* zobrazuje několik kontrastů, které se týkají tématu vzdělávání. Josefova manželka, dcera bohatého sedláka, strávila před svatbou 4 roky v klášteře, kde se naučila cizí jazyky a také to, „[...] *před čím měl Simon chladný respekt.*“¹⁹³ V souvislosti se zmínkou, že Simon nedisponuje světovým názorem, může tato poznámka odkazovat ke spoustě znalostem či zkušenostem. Další kontrast v souvislosti s tematikou vzdělávání je patrný mezi Kamilem a jeho přítelem Rudolfem. Kamilova vize již byla nastíněna výše – přeje si skončit se studiem na gymnáziu a zaučit se u otce jako hostinský ve zbečnovské hospodě. Rudolf má také ambice jít ve šlépějích svého otce – po maturitě chce pokračovat ve studiu a následně se stát lékařem. Medicínu plánuje Rudolf studovat v Paříži.¹⁹⁴ Hostovský se zde tedy dotýká také tématu domov versus cizina. Cestování a objevování zahraničních zemí je pro Rudolfa běžnou záležitostí: „*Rudolf prý odjede za tři neděle k strýcovi do Francie na venkov. Ovšem že se podívá také do Paříže a k moři. Německo zná celé a v rakouských Alpách byl dokonce čtyřikrát.*“¹⁹⁵ Rudolf má přehled o tom, jak to v zahraničí vypadá, a více než cestování ho láká setrvávání doma. Naopak Kamil, který podobné možnosti v oblasti poznávání ciziny nemá, vnímá zahraničí jako něco

¹⁸⁹ HOSTOVSKÝ, Egon. *Žhář*. Praha: Československý spisovatel, 1968, s. 10.

¹⁹⁰ Tamtéž, s. 10.

¹⁹¹ Tamtéž, s. 11–12.

¹⁹² Tamtéž, s. 12.

¹⁹³ Tamtéž, s. 12.

¹⁹⁴ Tamtéž, s. 16, 44.

¹⁹⁵ Tamtéž, s. 27.

exotického, co by rád poznal.¹⁹⁶ Michael Borovička v publikaci *Velké dějiny zemí Koruny české: Cestovatelství* uvádí, že první světová válka zapříčinila obrovský rozvoj techniky, jenž ovlivnil i cestování. Z dopravních prostředků, které se v po válce daly k transportu běžně využít, lze zmínit automobil nebo letadlo. Byl objevený již téměř celý svět, tudíž se mezi cestovateli v této době držel trend cestování do těžko přístupných míst – například do oblastí v okolí pólů. Cestování se stávalo populárnější a počet lidí, kteří cestovali do zahraničí, se v meziválečném období výrazně zvyšoval.¹⁹⁷

Vypravěč hovoří o situaci v okresním městě, která připravila tisíce dělníků o práci. Jednalo se o uzavření třech přádelen.¹⁹⁸ Je možné, že Hostovský touto zmínkou narážel na události spojené s projevy velké hospodářské krize, které v Československu vyvstaly počátkem 30. let. Zdeněk Kárník uvádí, že v této době textilní průmysl zažil velký úpadek, ze kterého se velmi obtížně vzpamatoval.¹⁹⁹

Po prvním požáru se u Stříbrného holuba schází větší množství měšťanů než obvykle, aby se dozvěděli více informací o žháři.²⁰⁰ Tímto způsobem Hostovský zobrazil jednu z typických charakteristik maloměstského chování – touhu být zpraven o aktuálním dění a klepech. Hospoda, kde se pohyboval potenciální žhář (Prušák), je ideálním místem pro získání nejvěrohodnějších informací. Zároveň strach, který vzbuzují žhářské útoky, zbečnovské obyvatele spojuje. Najednou řeší všichni stejný problém a jakákoliv ostatní témata nejsou pro místní tak zajímavá. „Zbečnov je ohrožen, shlukuje se, aby se bránil proti žháři.“²⁰¹

V prostředí hospody se setkáme s dalším projevem antisemitismu. Nenávist k židům je patrná ze slov starosty Zbečnova: „*Kdyby nebylo židů a špatné vlády, [...] tak by byl ráj na zemi!*“²⁰²

Když se ve městě objeví první varovný plakát oznamující útok žháře, snaží se hospodští hosté najít potenciálního autora textu. Při osočování padne jako první vina na Němce. „*A já zase povídám, že za tím jsou Němci, ano, Prušák, který tady seděl!*“²⁰³

¹⁹⁶ Tamtéž.

¹⁹⁷ BOROVIČKA, Michael. *Velké dějiny zemí Koruny české: Cestovatelství*. Praha: Paseka, 2010. ISBN 978-80-7432-033-0, s. 561, 566.

¹⁹⁸ HOSTOVSKÝ, Egon. *Žhář*. Praha: Československý spisovatel, 1968, s. 35.

¹⁹⁹ KÁRNÍK, Zdeněk. *České země v éře první republiky: Československo a české země v krizi a v ohrožení (1930-1935)*. Praha: Libri, 2018. ISBN 978-80-7277-570-5, s. 429.

²⁰⁰ HOSTOVSKÝ, Egon. *Žhář*. Praha: Československý spisovatel, 1968, s. 46.

²⁰¹ Tamtéž, s. 47.

²⁰² Tamtéž, s. 53.

²⁰³ Tamtéž, s. 67.

Toto tvrzení je následně odůvodňováno tím, že po okrese se Prušáků pohybuje mnoho, jako by neplatily státní hranice. Objevuje se i opačný názor – Prušák, jenž v nedávné době hospodu navštívil, sice uměl česky, ale nesvedl by napsat háčky nad písmeny.²⁰⁴ Z této pasáže nenávist vůči Němcům velmi silně promlouvá.

Odkaz k židovské tematice se objevuje v momentu, kdy se jde Kamil projít k Zárybnici. Na této samotě bydlí paní Witzbacherová – bohatá dáma, která to ale nemá v hlavě v pořádku. Kamil si při procházce vzpomene, jak se jednou podíval oknem dovnitř jejího domu a na stole spatřil sedmiramenný svícen. Kamil tehdy utekl, a když o paní Witzbacherové mluvil jako o židovce, nikdo mu nevěřil.²⁰⁵ Z této situace lze odvodit, že protižidovské naladění zbečnovských občanů bylo tak silné, že si ani nechtěli připouštět, že by ve městě mohl nějaký žid bydlet. Hostovský zde nejspíše naráží na antisemitismus rezonující v předválečné společnosti.

3.3 Komparace práce se společensko-historickým kontextem

První vydání Havlíčkových *Petrolejových lamp* bylo uveřejněno v roce 1935. Ve stejném roce bylo dopsáno a vydáno dílo *Žhář* Egona Hostovského. Oba autoři zároveň pochází z prostředí maloměsta, které tematizují ve své tvorbě. Přístupy těchto autorů k promítání společensko-historického kontextu do zmiňovaných děl se ale zřetelně liší.

Havlíček v *Petrolejových lampách* pracuje s událostmi tzv. velké i malé historie. Používá je jako pozadí pro děj tím způsobem, že je dává do souvislosti s událostmi, jež se odehrávají v životech postav. Společensko-historický kontext v *Petrolejových lampách* neovlivňuje pouze důležité životní okamžiky, ale formuje také konflikty, jež jsou situovány do nitra hlavní hrdinky (například Štěpčina touha po vychovávání potomka a nemožnost naplnění tohoto snu). Zároveň nastoluje stereotypní chování maloměstské společnosti na přelomu 19. a 20. století, jemuž Štěpka do jisté míry podléhá (zde je možné uvést sňatky v mladém věku nebo rozdělení obyvatel Jilemnice podle společenského postavení). Jako hlavní linku, která se prolíná životem Štěpky a předznamenává důležité momenty v jejím životě, zvolil Havlíček motiv války.

²⁰⁴ Tamtéž.

²⁰⁵ Tamtéž, s. 72.

Odkazuje tedy k reálným historickým událostem, podle nichž může čtenář odvodit, v jakém roce (potažmo nějakém konkrétnějším časovém určení) se příběh odehrává. Děj je zasazen do časového rozpětí od roku 1870 do roku 1905. Události světové historie doplňuje Havlíček o regionální dějiny. Ne vždy jsou reálné události datovány přesně, v některých případech je jejich datace pozměněna (například datum prvního příjezdu lokálky na jilemnické nádraží je přizpůsobeno tak, aby korespondovalo s datem Štěpčinyých narozenin).

Hostovský nezmiňuje události reálné historie v díle *Žhář*, až na pár výjimek, téměř vůbec. Ať už hovoříme o světových, národních nebo regionálních dějinách. Projevy společensko-historického kontextu jsou do díla začleněny buď v náznamech v rámci pásma vypravěče a postav (například uzavření prádelny v důsledku dopadů velké hospodářské krize) nebo jsou zobrazovány alegoricky (například motiv ohně jako předtuchy válečného konfliktu). Dějiště románu *Žhář* (Zbečnov) je s největší pravděpodobností paralela k reálnému městu Hronov, odkud autor pocházel. Příběh se odehrává během letních prázdnin, konkrétnější časové určení však není uvedeno. Lze předpokládat, že je děj situován do první poloviny 30. let, jelikož se autor alegoricky odkazuje k obavám z blížící se války a zmiňuje důsledky velké hospodářské krize. Na rozdíl od Havlíčka zobrazuje Hostovský ve svém díle židovskou tematiku a antisemitské projevy společnosti. Tento poznatek lze odůvodnit židovským původem Egona Hostovského.

4 Závěr

První část bakalářské práce se věnuje vzniku psychologické prózy a jejímu vývoji ve společensko-historickém kontextu. Zkoumání je zaměřeno na vznik a vývoj zmiňovaného žánru jak v obecné rovině, tak konkrétně v českém prostředí. Tento úsek práce ukazuje, že společensko-historické pozadí velmi výrazně přispělo k formování psychologické prózy. První část je podkladem pro některé projevy společensko-historického kontextu uváděné v druhé části práce. Cíl první části je zmapovat okolnosti vzniku a vývoje psychologické prózy v českém prostředí na společensko-historickém pozadí. V souvislosti s naplněním tohoto cíle je opět nutné zdůraznit, že se práce nesnaží o detailní studii velmi rozsáhlé problematiky společensko-historického kontextu vývoje psychologické prózy, nýbrž pouze o nastínění potenciálních impulzů vedoucích k ovlivnění tohoto žánru.

Hlavní pozornost je v rámci druhé části práce věnována analýze společensko-historického kontextu v románu *Petrolejové lampy* Jaroslava Havlíčka a v románu *Žhář* Egona Hostovského. Závěr druhé části bakalářské práce se věnuje komparaci projevů společensko-historického kontextu ve zmiňovaných dílech. Jaroslav Havlíček na událostech velké i malé historie román *Petrolejové lampy* vybudoval. Čtenář se tak díky historickým momentům dokáže orientovat v době, kdy se příběh odehrává. Společensko-historický kontext v tomto díle ovlivňuje život hlavní hrdinky a zároveň formuje konflikty odehrávající se v jejím nitru. Do Hostovského *Žháře* je společensko-historický kontext rovněž zahrnut, nýbrž není na první pohled patrný. Není ani hlavní podstatnou součástí románu tak, jako je tomu u *Petrolejových lamp*. Přibližnou dobu, do které je příběh situován, lze odvodit díky náznakům, které čtenáři poskytuje vypravěč a jednotlivé postavy. S konkrétními zmínkami reálných událostí však Hostovský téměř nepracuje. Ze *Žháře* je patrné protiněmecké a protizidovské naladění společnosti a hrozba nadcházejícího válečného konfliktu.

Zobrazení tematiky společensko-historického kontextu v dílech české literatury by mohlo být předmětem zkoumání dalších závěrečných prací nebo jiných odborných textů.

5 Seznam použité literatury a zdrojů

5.1 Primární literatura

HAVLÍČEK, Jaroslav. *Petrolejové lampy*. Praha: Odeon, 1983.

HOSTOVSKÝ, Egon. *Žhář*. Praha: Československý spisovatel, 1968.

5.2 Sekundární literatura

BĚLINA, Pavel, Jiří KAŠE a Jan P. KUČERA, *Velké dějiny země Koruny české X. (1740–1792)*. Praha: Paseka, 2001. 80-7185-384-4.

BOROVÍČKA, Michael. *Velké dějiny země Koruny české: Cestovatelství*. Praha: Paseka, 2010. ISBN 978-80-7432-033-0.

BOROVÍČKA, Michael, Jiří KAŠE, Jan P. KUČERA a Pavel BĚLINA. *Velké dějiny země Koruny české XII.b (1890–1918)*. Praha: Paseka, 2013. ISBN 978-80-7432-293-8.

BRABEC, Jiří. 1920 Neklidný rok. In: *Dějiny nové moderny: Česká literatura v letech 1905–1923*. Praha: Academia, 2010. ISBN 978-80-200-1792-5.

FREUD, Sigmund. *O člověku a kultuře*. Praha: Odeon, 1989. ISBN 80-207-0109-5.

GEBHART, Jan a Jan KULÍK. *Velké dějiny země Koruny české XV.a (1938–1945)*. Praha: Paseka, 2006. ISBN 80-7185-582-0.

HAVLÍČKOVÁ, Marie. Jilemnice v díle Jaroslava Havlíčka. In: *Jaroslav Havlíček: Neklidné srdce*. Liberec: Odkazy, 2006. s. 61–140. ISBN 80-86807-27-4.

HRABÁK, Josef a Vladimír ŠTĚPÁNEK. *Úvod do teorie literatury*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1987. ISBN 14-409-87.

HUNT, Morton. *Dějiny psychologie*. Praha: Portál, 2015. ISBN 978-80-262-0898-3.

JUNG, Carl Gustav, *Duše moderního člověka*. Brno: Atlantis, 2000. ISBN 80-7108-213-9.

KÁRNÍK, Zdeněk. *České země v éře první republiky: Československo a české země v krizi a v ohrožení (1930-1935)*. Praha: Libri, 2018. ISBN 978-80-7277-570-5.

KÁRNÍK, Zdeněk. *České země v éře první republiky: Vznik, budování a zlatá léta republiky (1918–1929)*. Praha: Libri, 2003. ISBN 80-7277-195-7.

KAUTMAN, František. *Polarita našeho věku v díle Egona Hostovského*. Praha: Evropský kulturní klub, 1993. ISBN 80-85212-24-2.

KLIMEK, Antonín. *Velké dějiny země Koruny české XIV. (1929–1938)*. Praha: Paseka, 2002. ISBN 80-7185-425-5.

MLSOVÁ, Nella. *Člověk na rozhraní: Příspěvek k interpretaci díla Jaroslava Havlíčka*. Hradec Králové: GAUDEAMUS, 2005. ISBN 80-7041-175-9.

MOCNÁ, Dagmar, 2004. Psychologický román. In: *Encyklopedie literárních žánrů*. Praha: Paseka, ISBN 80-7185-669-X.

MOLDANOVÁ, Dobrava. Psychologický román. In: *Poetika české meziválečné literatury*. Praha: Československý spisovatel, 1987. s. 213–234. ISBN 22-146-87.

NERAD, Filip. *Búrská válka*. Praha: Aleš Skřivan ml., 2004. ISBN 80-86493-13-X.

OPELÍK, Jiří. Psychologická próza In: *Dějiny české literatury IV. (Literatura od konce 19. století do roku 1945)*. Praha: Victoria Publishing, 1995. ISBN 80-85865-48-3.

PAPOUŠEK, Vladimír. *Egon Hostovský: Člověk v uzavřeném prostoru*. Jinočany: H & H, 1996. ISBN 80-86022-02-1.

PAPOUŠEK, Vladimír. 1919 Hroucení euklidovského prostoru („Prázdná židle“). In: *Dějiny nové moderny: Česká literatura v letech 1905–1923*. Praha: Academia, 2010. ISBN 978-80-200-1792-5.

PERNES, Jiří. *Pod habsburským orlem – České země a Rakousko-Uhersko na přelomu 19. a 20. století*. Praha: Brána, 2006. ISBN 80-7243-290-7.

PLHÁKOVÁ, Alena. *Dějiny psychologie*. Praha: Grada, 2006. ISBN 978-80-247-0871-3.

POHORSKÝ, Miloš. Doslov. In: HOSTOVSKÝ, Egon. *Žhář*. Praha: Československý spisovatel, 1968.

RUMLER, Josef. *Epik Jaroslav Havlíček*. Praha: Československý spisovatel, 1973.

RUMLER, Josef. Doslov. In: HAVLÍČEK, Jaroslav. *Vlčí kůže*. Hradec Králové: Kruh, 1967.

SÁDLO, Václav. *Egon Hostovský a rodný kraj*. Liberec: Bor, 2008. ISBN 978-80-86807-78-2.

SCHWARTZ, Joseph. *Dějiny psychoanalýzy*. Praha: Triton, 2003. ISBN 80-7254-393-8.

STROHSOVÁ, Eva. Pohyb v hierarchii žánrů. In: *Dějiny české literatury IV. (Literatura od konce 19. století do roku 1945)*. Praha: Victoria Publishing, 1995. ISBN 80-85865-48-3.

SVATOŇ, Vladimír. Psychologická próza a vznik individualismu. In: GINZBURGOVÁ, Lydia. *Psychologická próza*. Praha: Odeon, 1982, s. 401–418. ISBN 01-055-82.

VACEK, Jaroslav. *O nemocech duše: Kapitoly z psychiatrie*. Praha: Mladá fronta, 1996. ISBN 80-204-0535-6.

VLAŠÍN, Štěpán, 1983. Existencialismus. In: *Slovník literárních směrů a skupin*. Praha: Panorama. s. 63–65. ISBN 11-068-83.

VLAŠÍN, Štěpán, 1983. Expresionismus. In: *Slovník literárních směrů a skupin*. Praha: Panorama. s. 65–69. ISBN 11-068-83.

ZEMAN, Milan a kol. *Slovník světové literatury (autoři a díla, směry)*. Praha: Fortuna, 1993. ISBN 80-7168-080-X.

5.3 Internetové zdroje

Jilemnice. *Historická sídla* [online]. [cit. 2021-04-11]. Dostupné z: <https://www.historickasidla.cz/dr-cs/165-jilemnice.html>.

Trať 042 Martinice v Krkonoších – Rokytnice nad Jizerou. *Spolek železniční historie Martinice v Krkonoších* [online]. [cit. 2021-03-20]. Dostupné z: <http://www.nadrazimartinice.cz/trate-042.php>.

Život. *Jaroslav Havlíček.cz: A jeho Jilemnice* [online]. [cit. 2021-03-30]. Dostupné z: <http://www.jaroslavhavlicek.cz/zivot>.